

Andrej Komac

Vzpon Turjaških v srednjem veku

(prvi del)

V zadnjih letih je izpod peres zlasti mlajše generacije slovenskih zgodovinarjev prišlo kar nekaj pomembnih del, v katerih raziskovalci obravnavajo različna vprašanja, povezana s starejšo zgodovino plemstva naših historičnih dežel.¹ Zlasti razpravi Petra Štiha in Dušana Kosa sta opozorili na zanimiv fenomen, ki ga opazimo pri nekaterih najmočnejših rodbinah v poznem srednjem veku. Ob nesistematičnem preletu virov bi si lahko zgodovinar ustvaril predstavo, da je številne gradove v 14. stoletju obvladovalo visoko število različnih rodbin in da je posamezna rodbina, seveda glede na rodbinsko ime, izpeljana iz imena domačega gradu, obvladovala ponavadi samo po eno utrdbo. To pa dejanskemu stanju ne ustreza najbolj. Gre namreč zato, da je uspelo le nekaterim rodbinam kot na primer Devinskim, Svibenskim ali Trušenskim v službi različnih gospodov pridobiti številne gradove in njim pripadajočo posest. Vtis, da gre za veliko število povsem različnih družin, gre pripisati dejstvu, da so na pridobljenih gradovih prebivali predstavniki stranskih linij, ki so se večinoma imenovali po gradovih, na katerih so trenutno živeli in ne po gradovih njihovega izvora. Povedano je veljalo tudi za Turjačane, kar je bila, tako pokojni Bogo Grafenauer v svoji spremni besedi k Štihovem delu, tudi ena od centralnih ugotovitev analize goriških ministerialov na Dolenjskem.

Poleg zanimivih ugotovitev, povezanih z vlogo Turjačanov pri izgradnji goriškega teritorija na Dolenjskem, čutim potrebo omeniti še nekaj momentov, ki so pripomogli k nastanku te raziskave. Odločilnega pomena je vsekakor dejstvo, da je le redko katera plemiška rodbina vtisnila svoji deželi tako močan pečat, kot so ga deželi Kranjski plemiči s Turjaka ali Auerspergi, kot so se sami tudi imenovali. Mimogrede naj omenim, da se je slovenska različica nemškega imena prvič pojavila “šele” leta 1455, kot *castel dicto Turiach*.² Četudi so Turjaški dosegli svoj zenit šele kasneje, pa so položili temelje za kasnejši družbeni vzpon že v poznem srednjem veku. Prav zaradi tega menim, da je poznavanje začetnega obdobja zgodovine Turjaških zelo koristno za raziskavo kasnejših obdobj njihove preteklosti, ki se je bo ob trenutni aktualnosti raziskav elit v domačem zgodovinopisju prav gotovo lotil kdo že v bližnji prihodnosti. Poleg tega predstavlja raziskava zanimivo “case study”, na podlagi katere je konkretno razvidno, kako se je določena plemiška rodbina uspela prebiti iz sivega povprečja do ugleda, ki ji je prinesel vpliv celo na samega cesarja. Nenazadnje ne morem mimo dobre ohranjenosti virov, kar je predpogoj za nastanek tako naravnane mikroanalize. Bogat fundus listin – za slovenske zgodovinarje žal in zaenkrat dostopen le v obliki resda izčrpnih regist Fr. Komatarja –, ki se še vedno hrani v družinskem arhivu, je edinstven primer

¹ D. KOS, *Med gradom in mestom – Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 1994; P. ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994; M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana 1995; M. ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994.

² B. OTOREPEC, *Iz zgodovine turjaškega gradu*, *Kronika* 21 (1973), str. 147.

ohranjenosti virov za kakšno plemiško rodbino z našega ožjega območja.³ Poleg Komatarjevih regest sem imel na voljo tudi veliko število listin iz neobjavljene zbirke "Gradivo za zgodovino Slovencev", ki se hranijo v prepisih na Zgodovinskem inštitutu pri SAZU. Zbirka je neprecenljiv plod dolgoletnega arhivskega dela dr. Boža Otorepca, zato se mu ob tej priliki iskreno zahvaljujem, da mi je omogočil njeno uporabo.

Kar zadeva stanje konkretnih raziskav, je pomembno poudariti, da je turjaška zgodovina zanimala predvsem starejše kranjske deželne zgodovinarje. Razen omenjenih prispevkov Štiha in D. Kosa, ki pa sta Turjačane obravnavala zgolj obrobno, ni izšlo v dobi po prvi svetovni vojni izpod peres domačih raziskovalcev nobeno pomembnejše delo, ki bi skušalo osvetliti preteklost tega za Kranjsko tako znamenitega rodu. Nedvomno gre pripisati velik del krivde za to dolgoletni usmeritvi slovenskega zgodovinopisja, ki za preteklost "tujerodnega in zraven še izkoriščevalskega plemstva" ni kazalo pretiranega zanimanja.⁴ Omeniti velja le dva krajša prispevka, saj so vsi drugi bolj informativne kot pa raziskovalne narave. V prvem primeru gre za članek B. Otorepca v *Kroniki*, kjer je avtor na nekaj straneh skiciral najpomembnejše dogodke iz zgodovine turjaškega gradu in tam živeče rodbine.⁵ Avtor drugega prispevka je A. Lucijan, ki se je v svojih razmišljanjih o Ortenburžanih na Dolenjskem dotaknil tudi problemov, ki so povezani z najstarejšimi Turjačani.⁶ Kot že rečeno, so bolj zanimiva dela starejših zgodovinarjev. Če pustimo ob strani Valvasorja in Schönlebna, ki sta za snovanje moderne raziskave o Turjačanih manj pomembna, imam v mislih predvsem deli F. Richterja in P. Radicsa. Prvi je že leta 1830 objavil obsežno študijo v dunajskem *Neues Archiv für Geschichte, Staatskunde, Literatur und Kunst*, kjer je poskušal osvetliti zgodovino rodbine od njenih začetkov do 17. stoletja.⁷ Richter je večkrat poudaril pomen pritegnitve do tedaj še neuporabljenih listin v njegovi raziskavi, kar naj bi delu dalo podobo kritične družinske kronike. Ob natančnem branju pridemo do zanimivih zaključkov. Genealoška komponenta je zagotovo njen slabši del, saj se rekonstrukcije rodbinskih povezav tja do začetka 15. stoletja ne ujemajo s podatki, ki jih lahko iz ohranjenih listin razbere večš raziskovalec. K rodoslovni zmedji sta bržčas pripomogli deli Schönlebna in Wißgrilla, ki ju je Richter uporabljal kot subsidiarni vir.⁸ Bolj zanesljivo je, pa čeprav ga zaradi odsotnosti citiranja ni mogoče vedno preveriti, Richterjevo kronološko navajanje dogodkov, ki ju je direktno povzemal iz družinskih listin. V celoti gledano ne zgrešimo, če ocenimo, da delo vse bolj pridobiva na zanesljivosti ob približevanju novemu veku. Tako je za dogodke v 15. stoletju – in tudi za razreševanje dobršnega dela genealoških vprašanj – tudi

³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv in Auersperg, Mitteilungen des Musealvereines für Krain, 18, 19, 20 (1905, 6, 7). (dalje MMVK). Podobna, a vendarle skromnejša, fonda sta zbirki Galenberških listin in Khevenhülerjev družinski fond listin točajev iz koroške Ostrovice. Galenberške listine sta objavila B. OTOREPEC in W. BRUNER v Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchiv (Folge 44/45, 1995), medtem ko je listine točajev z Ostrovice objavil v obliki regest H. WIESSNER kot samostojno publikacijo – žal dostikrat površno – pod naslovom "Die Schenken von Osterwitz" leta 1977.

⁴ P. ŠTIH, Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje (v tisku).

⁵ Glej op. št. 2.

⁶ A. LUCIJAN, Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem, Kronika 43 (1995), str. 7-12.

⁷ F.X. RICHTER, Die Fürsten und Grafen von Auersperg. (Aus bisher noch ganz unbenutzten Quellen, besonders mit Hinsicht auf die krainische Landesgeschichte bearbeitet und mit Familienurkunden belegt), Neues Archiv für Geschichte, Staatskunde, Literatur und Kunst, 2 (1830), str. 597-733.

⁸ J.L. SCHÖNLEBEN, Genealogia illustrisimae familiae principum, comitum et baronum de Auersperg, Labaci 1681; F. WIßGRILL, Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels von Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an bis auf unsere Zeiten, 1. Bd., Wien 1794. Obe deli sta nezanesljivi, tudi Wißgrill, kakor je opozoril že genealog K. TANGL, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten, Zweite Abtheilung, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 36 (1866), str. 118.

dokaj uporabno. Po svoje še bolj uporaben je prispevek P. Radicsa, ki ga je avtor posvetil junaku v boju s Turki, baronu Herbordu VIII.⁹ Za podatke o srednjeveških Turjačanih je zanimiv predvsem obširen uvod, kjer je na približno štiridesetih straneh predstavljena zgodovina rodbine med 1100 in 1500. Slaba stran Radicsa je, da je od Richterja črpal rodoslovje in pa podatke za najstarejše obdobje, medtem ko je spodbudno, da je svoje teze za kasnejšo dobo podkrepil s precej točnim znanstvenim aparatom. Vsekakor ni odveč pripomba, da se obe predstavljeni deli spleta vzeti v roke, v kolikor nas obravnavana tema zanima.

Preden preidemo h konkretni analizi, naj zaradi jasnejše predstave in lažjega spremljanja raziskave opredelimo njen poglobljen cilj in skiciram potek. Glavni cilj je spremljati postopno naraščanje moči glavne linije Turjačanov ob upoštevanju kronološkega sosledja. Najprej se bomo pomudili pri osvetljevanju začetkov najstarejših Turjačanov. Omejili se bomo samo na najpomembnejše detajle iz njihove zgodovine ter v glavnem le povzeli dosedanje ugotovitve zgodovinarjev. Razloga za zgolj površen pregled sta predvsem dva. Prvi je v tem, da obstaja velika verjetnost, da stari Turjačani niso bili neposredni biološki predniki mlajše rodbine. Drugi, še veliko pomembnejši razlog pa je, da relativno visok ugled najstarejših Turjačanov in njihova obsežna posest – ta v veliki večini sploh ni prišla v roke mlajši rodbini – nista na noben način bodisi pospešila ali direktno vplivala na hiter in kontinuiran vzpon mlajšega rodu. Uspešno prebijanje mlajše linije proti vrhu najprej deželnega, nato tudi regionalnega plemstva, bomo podrobno spremljali od njihovih začetkov v prvih desetletjih 13. stoletja, ko se je prvič pojavil kot priča v neki listini Herand I., prednik kasnejših Turjačanov. Nadalje bomo v kronološkem sosledju poskušali odgovoriti na vprašanja, kako so Turjačani postopoma, zlasti s pomočjo sodelovanja s posameznimi dinastijami – v poštevu pridejo zlasti Spanheimi, Goriški in Habsburžani, pridobivali na moči in ugledu. Procesu bomo sledili vse tja do druge polovice 15. stoletja, ko sta ugled in posest Turjačanov dosegla že zavidljivo višino oziroma obseg. Vse obravnavano sodi v prvi del raziskave. V drugem pa se bom obširno pomudil pri analizi razvoja rodbinskih posesti na Dolenjskem do delitve rodbine na šumberško in turjaško vejo v letu 1467. Več o ciljnih in poteku raziskave posesti bom spregovoril na začetku drugega dela.

Najstarejši Turjačani

Na gradu Turjak je do srede 13. stoletja prebival plemiški rod, ki ga prištevamo k staremu "svobodnemu" plemstvu. Njihova preteklost je vse do dokončnega izumrtja tik pred sredino 13. stoletja zaradi akutnega pomanjkanja pisnih virov skoraj povsem zavita v meglo. Izvor, družinske povezave in politična vloga predstavljajo sklop vprašanj, na katere bodo zgodovinarji zaradi omenjenega problema tudi v prihodnosti le težka odgovorili. Le primerna arheološka raziskava starega Turjaka bi nedvomno dala raziskovalcem novih iztočnic.

Najstarejša genealogija Turjačanov je zanimala domače, kranjske, zgodovinarje že zelo zgodaj.¹⁰ Tozadevne razlage Valvasorja, Schönlebnaja ter mnogo mlajših Richterja in Radicsa se opirajo, kakor je ugotovil že Franc Kos, na staro rimano genealogijo Turjačanov, ki naj bi nastala pred 1584, in v kateri naj bi, v skladu s takratnimi genealoškimi trendi, kar

⁹ P. RADICS, Herbard VIII. Freiherr von Auersperg (1528-1575), ein krainischer Held und Staatsmann, Wien 1862.

¹⁰ F. KOS, O najstarejših Turjačanih, Carniola N. v. 3 (1912), str. 93.

mrgolelo izmišljenih podatkov.¹¹ Njen avtor našteva vse polno rodbin, ki se v diplomatarijih naših dežel sploh ne pojavljajo, poleg tega pa pripisuje predstavnikom teh "fantomskih" rodov osebna imena, ki v 11. in 12. stoletju niso bila prav nič običajna v domačih plemiških krogih. Trditve pisca genealogije o prihodu prvih članov rodu iz Švabskega ali iz Bavarske prav tako ne moremo kritično preveriti, kakor tudi ne domneve avstrijskega pravnega zgodovinarja Dungere, da so Turjaški prišli na Kranjsko s furlanskega Turiaca.¹² Kljub pomanjkanju neposrednih listinskih dokazov, ki bi potrdili obstoj Turjaških že pred 1150, pa je povsem verjetno, da so Turjačani živeli in imeli svojo posest na Dolenjskem že v 11. stoletju. Morda je bil njihov prednik tisti Engelbero, ki se je omenjal leta 1062 v kraljevi darovnici, s katero je Henrik IV. podelil nekemu Anzu tri kraljevske hube v vaseh pri Grosupljem. V darovnici je pisar Anzovo posest geografsko jasno opredelil in omejil. Njegova posest naj bi tako segala do vasi Ločnik, kjer naj bi se že začela posest omenjenega Engelbera.¹³ Osebno ime kot tudi neposredno sosedstvo Ločnika in Turjaka dopuščata možnost, da bi v Engelberu lahko videli daljnega predhodnika Turjačanov iz 12. in prve polovice 13. stoletja. Tudi Hauptmann in genealog Kamillo Trotter sta v tem plemiču prepoznala njihovega prednika.¹⁴ Prva zanesljivejša omemba Turjaških je celih sto let mlajša. Leta 1162 je nastopal kot priča v listini, ki jo je izstavil koroški vojvoda, *Engelbertus de Vrsperch liber homo*.¹⁵ Pridevnik "svoboden" dokazuje, da gre Engelberta nedvomno prištevati k staremu svobodnemu plemstvu. Kot priča je nastopal še v nekaterih listinah iz druge polovice 12. stoletja.¹⁶ Engelbert in Konrad, ki sta živela v prvih desetletjih 13. stoletja, sta bila najverjetneje njegova dediča.¹⁷

Kaj lahko rečemo o rodbinskih povezavah? Z gotovostjo lahko zatrdimo le, da so si bili Turjaški v sorodu s koroškimi Ortenburžani, saj je bil Konrad poročen s hčerjo Hermana Ortenburškega. Ko je patriarh leta 1248 podelil grofu Hermanu Ortenburškemu patronat nad cerkvijo v Poljanah pri Starem trgu ob Kolpi in nekatera h gradu Čušperk pripadajoča ozemlja, je označil takrat že pokojnega Konrada Turjaškega kot zeta omenjenega grofa.¹⁸ Bližina žovneških posesti južno od Turjaka in podatek, da je bilo zadnjemu "svobodnemu" Turjačanu ime Konrad, kakor tudi Konradu Žovneškemu, daje po mnenju Adama Lucijana

¹¹ J.V. VALVASOR, Die Ehre dess Herzogthums Crain, Laibach-Nürnberg 1689, zv. 5, str. 238; zv. 11, str. 22; F.X. RICHTER, Die Krainischen Aursberge, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12 (1821); P. RADICS, Die Auersperge in Krain, Blätter aus Krain 5 (1861). Dele žal izgubljene rimane kronike je objavil P. RADICS v Archiv für Heimatkunde II. (1887), str. 238-242. (v prihodnje AH)

¹² O. Fr. v. DUNGERN, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III, Graz 1949, str. 100.

¹³ F. SCHUMI, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Bd. 777-1200, Laibach 1882/3, str. 50, št. 40. (v prihodnje UBKr.): posest Anza je segala *usque ad Engelberonis predium pretendere uidetur. In uilla Lonsa dicta, ex eiusdem Engelberonis predio...*

¹⁴ L. HAUPTMANN, Entstehung und Entwicklung Krains, v: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, 1. Abteilung, 4. Teil, Wien 1929, str. 404; O. Fr. von DUNGERN, Genealogisches Handbuch, 1931, str. 73.

¹⁵ UBKr. I., str. 119, št. 125.

¹⁶ UBKr. I., str. 127, št. 140; str. 151, št. 173a; str. 136, št. 156.

¹⁷ UBKr. II., str. 21, št. 29; str. 25, št. 34; str. 120, št. 156; str. 135, št. 170; A. JAKSCH, Monumenta historica ducatus Carinthiae (skupaj 11 zv., Klagenfurt 1896-1972; od 5. zv. naprej je avtor H. WIESSNER), 2. Bd., Klagenfurt 1898, str. 16, št. 545. (v prihodnje MC)

¹⁸ UBKr. II., str. 120, št. 156: *in presentia nostra (patriarha, op. A.K.) Hermannus comes de Hortenburc fidelis noster propensius supplicavit, ut jure patronatus ecclesie parrochialis in Poelan et duabus partibus decimarum in omnibus novalibus in predio proprietate seu territorio ad castrum Zobelsperc pertinente post obitum felicitis recordationis nobilis viri Cunradi de Aursperc olim generi sui ad culturam redactis ... investire eum nomine feudi ... beneficere dignaremur.*

slutiti družinske povezave med rodbinama. Lucijan povezuje Turjaške tudi z njihovimi sosedi Višnjegorci. Dopušča možnost, da so se prvi priženili v višnjegorski rod, ti pa naj bi po njih privzeli ime Engelbert.¹⁹

Naj na tem mestu omenim še neko zanimivost, ki je povezana s staro rodbino. V najrazličnejši literaturi se omenja, da je Engelbert II. odpotoval leta 1217 na križarsko vojno.²⁰ Avtorji so do tega podatka prišli prek Schönlebn in Valvasorja, ki pa sta omenjeni motiv nedvomno povzela po rimani genealogiji. Upoštevajoč sporni primarni vir, bi raziskovalec lahko več kot podvomil v resničnost sporočila. O tem, da si družinski genealog le ni vsega izmislil, govori narativni vir, ki, kakor vse kaže, slovenskim medievistom do sedaj ni bil poznan. Med uglednimi križarji, ki so se za odhod na peto križarsko vojno zbrali v Splitu na dalmatinski obali, kakor je zapisal kronist, se je znašel tudi *Engelbertus Auerspergicus*. Tja je potoval skupaj z Leopoldom, vojvodo Avstrije, Bertoldom Bogenskim, Hademarom, opatom samostana Melk in ostalimi odličniki. Zapis je še zanimivejši zato, ker se kronist spominja, da je z omenjenimi plemiči prišlo še veliko ostalih Kranjcev in Štajercev, ki pa jih po imenih ni poznal.²¹

Začetki novega rodu Turjačanov

Rod "svobodnih" Turjačanov je izumrl, kot že rečeno, še pred 1250.²² Že od dvajsetih let 13. stoletja naprej so se po gradu Turjak imenovali plemiči, ki so predstavljali poseben, od starih Turjačanov po vsej verjetnosti biološko neodvisen rod. Herand Turjaški, ki se je prvič pojavil kot priča v listini Engelberta Turjaškega leta 1220, ter njegovi sinovi Herbord I., Oto I. in Mainhalm so bili, vsaj glede na ohranjene listinske vire, začetniki slavne rodbine Turjaških.²³ Genealogijo rodu je mogoče bolj ali manj nemoteno spremljati od sredine 13. stoletja naprej.

Če se dotaknemo najprej vprašanja izvora mlajših Turjačanov, potem je korektno že na začetku reči, da zaradi pomanjkanja jasnih informacij popolnoma jasnega odgovora ne moremo pričakovati. To je razvidno tudi iz prispevkov v slovenskem zgodovinospisju, saj si zgodovinarji pri poskusih razreševanja tega vprašanja niso bili enotni. Hauptmann obeh rodbin sploh ni ločeval, tako da je obravnaval mlajše Turjačane kot neposredne naslednike Engelberta in Konrada.²⁴ Milko Kos je za razliko od Hauptmanna ločeval obe rodbini, saj je

¹⁹ A. LUCIJAN, Donesek k zgodovini Ortenburžanov, str. 10.

²⁰ I. JAKIČ, Vsi slovenski gradovi, Leksikon slovenske grajske zapuščine, Ljubljana 1997, str. 347; B. REISP, Turjak, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 94. zv., Ljubljana 1979, str. 3-4; A. SKUBIC, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, str. 279-286.

²¹ CHALLES, *Annalium Austriae, pars II., Res aetatis mediae sub babenbergicae stirpis ducibus usque ad habzburgicae gentis principes in austriae gestae. Subjunctis ubique scriptorum, veterumque monumentorum testimoniis, notisque*, Dunaj 1750, str. 201; vir zaradi pomena in težje dostopnosti navajam v celoti. *His pie, sapienterque constitutis, iter ingresi Andreas Rex Hungariae, Leopoldus dux Austriae Styriaeque, Oto dux Meraniae, Ecbertus Bambergensis Episcopus, aliique Spalati in ora Dalmatiae ad X Kalendas Septembres convenere. Leopoldum ex Austria, Leutholdus comes de Plaigen, Bertoldus de Pogen, Hademarus de Chunring, cum Mellicensi Abate itidem Hademaro; ex Styria Udalricus Stubenbergensis, ex Carnia Engelbertus Aurspergicus, comitati sunt: nec dubium multos alios ex utraque Provincia Optimates, Nobilesque in praeclare laudis communionem venisse quorum nomina ignoramus.*

²² Glej besedilo listine pod opombo št. 18. Glej tudi D. KOS, Med gradom in mestom, str. 42.

²³ UBKr. II., str. 25, št. 34. O začetkih "novega" rodu Turjačanov glej tudi D. KOS, Med gradom in mestom, str. 42.

²⁴ L. HAUPTMANN, Krain, str. 403.

gledal na predstavnike mlajše rodbine kot na ministeriale starejših Turjačanov.²⁵ Žal pokojni Kos v svoji Zgodovini Slovencev ni imel dovolj prostora, da bi hipotezo ustrezno utemeljil. Tudi Dušan Kos se nagiba k mnenju, da gre za ministerialski odnos mlajših do starejših, pri tem pa dopušča možnost, da sta si bili rodbini vendarle v sorodu. Domneva, da je bil začetnik novega rodu bodisi nezakonski sin katerega izmed starih Turjačanov ali pa da se je kateri izmed članov stare rodbine oženil z ministerialko in tako izgubil svoboden status.²⁶ Toliko o mnenjih zgodovinarjev. Poglejmo si torej še enkrat, kaj nam prinašajo neposredne informacije iz listin in poskusimo opredeljeni problem ponovno ovrednotiti.

V prid domnevi, da sta obe rodbini bili sorodstveno povezani, govori predvsem podatek, da je mlajša rodbina prevzela grb po starih Turjačanih.²⁷ Prevzem določenih posesti, zlasti pa gradu, bi tudi lahko uvrstili med argumente, ki podpirajo domnevo o obstoju bioloških povezav med rodbinama. To pa je tudi vse. Že na podlagi rabe osebnih imen lahko vidimo, da mlajši po vsej verjetnosti v starejših niso videli svojih prednikov. Če bi bilo drugače, bi zagotovo negovali rodbinsko tradicijo in dajali v skladu s takratnimi običaji svojim naslednikom osebna imena prednikov. Seveda imejmo tu v mislih rodbinsko zavest v 13. stoletju in ne njihovih daljnih potomcev iz 16. stoletja, ki so, verujoč verzom rimane genealogije, gojili prepričanje o slavni začetki rodbine, kar se je v praksi odražalo tudi preko poimenovanja otrok.²⁸ Imen starih Turjačanov – Engelbert in Konrad – v rodbinskem deblu mlajše rodbine sploh ne najdemo. Po drugi strani pa je zanimivo, da je prisotnost karakterističnih imen mlajših Turjačanov – Herbord, Herand in Mainhalm – mogoče opaziti pri nekaterih drugih plemičih iz turjaškega sosodstva. Ime Herbord lahko zasledimo pri plemičih iz Loža in okolice.²⁹ Prav tako je bilo ime tudi nekemu skromnemu plemiču iz Dobrega Polja.³⁰ Herand je bil magister iz Velikih Lašč in tudi vitez iz Drage pri Stični.³¹ Iz iste vasi je bil plemič Mainhalm,³² medtem ko drugega Mainhalma srečamo v Ponikvah pri Velikih Laščah.³³ Kljub precej omejenemu številu listin, ki zadevajo območje teh krajev v 13. stoletju, pa vseeno lahko z določeno mero previdnosti sklepamo, da je potrebno iskati vzrok za večjo frekvenco pojavljanja posameznih imen v določenem prostoru – v našem primeru na ozemlju, ki se je razprostiralo nekako od Stične, preko Suhe Krajine do Loške doline – v tesnih družinskih povezavah. To bi bilo ob upoštevanju medsebojnega sosodstva tudi logično. Dušan Kos celo domneva, da sta bila zgoraj omenjena Herbord iz Dobrega Polja in pa Mainhalm iz Ponikev pravzaprav Turjačana.³⁴ Čeprav tega ne moremo preveriti, se postavlja vprašanje, ali ni šlo v primeru "mlajših" Turjačanov za povsem skromne plemiče, ki so po vsej verjetnosti izvirali iz širše turjaške okolice. Da so po ugledu spadali v krog regional-

²⁵ M. KOS, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 260.

²⁶ D. KOS, Med gradom in mestom, str. 42.

²⁷ Ibid., 43.

²⁸ Velika nezanesljivost legendarne genealogije pa ne zadeva le najstarejših Turjačanov, kakor je pravilno ugotovil že Franc Kos, ampak tudi kasnejša stoletja. Schönleben je tudi za Turjačane iz 13. in 14. stoletja povzel (glej op. št. 28) podatke iz rimane genealogije. Njegove navedbe se skoraj nikoli ne ujemajo s podatki iz listinskega gradiva. Osebe, ki nastopajo, sicer nosijo značilna imena Turjačanov, toda kaj več Schönlebnu ni uspelo. Podatki o sorodstvenih zvezah med samimi člani družine in navedbe o rodbinskih povezavah so v nasprotju s podatki, ki so dostopni iz neposrednih virov, tako da Schönlebnovega dela ne moremo oceniti za uporaben pripomoček pri raziskovanju rodovnega debla mlajše rodbine Turjačanov.

²⁹ UBKr. II., str. 25, št. 34; str. 97, št. 128; str. 209, št. 270.

³⁰ Ibid., II., str. 25, št. 34.

³¹ Ibid., II., str. 96, št. 126; str. 134, št. 170; str. 55, št. 70.

³² Ibid., str. 73, št. 100.

³³ Ibid., str. 25, št. 34.

³⁴ D. KOS, Med gradom in mestom, 42.

nega nižjega plemstva, je razvidno iz zapisov prič v listinah, kjer so se omenjali skupaj s svojimi sosedi.³⁵ Tu postane aktualna zgoraj omenjena domneva, češ da naj bi bili mlajši Turjačani le ministeriali stare rodbine. Nedvomen dokaz, da so nekateri izmed njih opravljali službo, ki bi jo lahko primerjali z ministerialsko, predstavlja darovnica iz leta 1232, s katero je Mainhalm Turjaški podaril stiškemu samostanu dve hubi pri Šumberku. V listini se donator eksplicitno imenuje kot *Dominus Meynhalmus ab Aversperg certae militiae officialis*.³⁶ Če naposled potegnemo črto pod izrečenim, lahko hipotezo o začetkih mlajše linije Turjačanov formuliramo nekako takole: obstaja velika verjetnost, da je izvor rodu potrebno iskati v vrstah skromnih plemičev iz širše okolice Turjaka, o katerih zaradi zelo skromnih virov vemo zelo malo. Da je bilo govora o kakršnokoli stranski liniji starih, "svobodnih" Turjačanov, je nemogoče reči kaj zanesljivejšega zgolj na podlagi podatka o prevzemu grba. Za razliko od možnosti bioloških vezi pa smemo domnevati, da so mlajši Turjačani bili v določenem smislu podrejeni stari rodbini. V tej domnevi nas podpira zgoraj omenjeni podatek o oficialu Mainhalmu ter logična domneva, da so mlajši Turjačani živeli na gradu Turjak še v času, ko je bil ta še trdno v rokah stare rodbine. Podrejenost do lastnikov gradu je zato povsem logična.

Položaj Turjačanov do prevzema iniciative na Kranjskem s strani koroških Spanheimov – trideseta in štirideseta leta 13. stoletja

Že v zgornjem odstavku smo nakazali, da mlajša rodbina po ugledu – vsaj v svojih začetkih – ni presejala lokalnega plemstva. Poleg mest, ki so jih zasedali kot prič v listinah, nas v to prepriča tudi dejstvo, da so se pojavljali le v dokumentih, ki so zadevali širšo okolico Turjaka in okolico notranjskega Loža. Sicer pa so do petdesetih let 13. stoletja le redko nastopali v javnosti. Leta 1230 je Oto I. Turjaški pričal v listini, s katero je grof Viljem Vovbrški končal spor s stiško cisterco glede posesti Slevica pri Velikih Laščah.³⁷ Sedem let kasneje pa sta bila Oto I. in Herbord I. navzoča pri potrditvi pravic loškimi ministerialom.³⁸ V prid domnevi, da ugled Turjačanov v tistem času ni bil posebno visok, govori tudi podatek, da je bil Oto I. poročen z vovbrško ministerialko, ki jo je grof Viljem Vovbrški leta 1239 izročil skupaj z zgornjekoroškim gradom Lessach grofu Hermanu Ortenburškemu. Otonova žena, ki se je pisarju niti ni zdelo vredno omeniti po imenu, ter ostale osebe, ki jih je Vovbrški grof izročil Ortenburžanom, se v dokumentu obravnavajo zgolj kot materialne pritikline gradu.³⁹ Nenazadnje priča o skromnih začetkih tudi analiza razvoja rodbinske posesti. V nasprotju z nekaterimi predvidevanji se je namreč izkazalo, da je mlajša rodbina uspela zadržati v svojih rokah le neznamen delež ozemlja, ki je nekoč pripadal svobodnim Turjačanom.⁴⁰ Poleg gradu njihova posest pred letom 1250 ni znašala več kot nekaj deset hub.⁴¹ Kljub omejeni moči in premoženju pa je potrebno omeniti, da so Turjačani že takrat

³⁵ UBKr. II., str. 25, št. 34; str. 54, št. 70; str. 70, št. 96.

³⁶ Ibid., str. 59, št. 77.

³⁷ Ibid., str. 55, št. 70.

³⁸ Ibid., str. 70, št. 96.

³⁹ MC 4, št. 2171: *dominus Willehelmus comes de Hivnenburch castrum Lessach ... cum hominibus et omnibus pertinentiis suis ... eciam quibusdam nobilis personis masculini et feminini sexus scilicet ... uxorem Otlini de Vresperch ... domino Hermanno comiti de Ortenburch ... dedit et donavit.*

⁴⁰ D. KOS, Med gradom in mestom, str. 42.

⁴¹ Glej podpoglavje o razvoju posesti pri Turjaku.

skrbeli za družinski ugled, saj so si poskušali zagotoviti poslednje počivališče za rodbinske člane v prestiža vrednem stiškem samostanu. V Stični je želel biti pokopan Otov brat Mainhalm, ki je leta 1232 daroval *pro sepultura in templo Stticensi* samostanu dve hubi.⁴²

Turjačani pod okriljem koroških vojvod Spanheimov, med 1250 in 1270

Spanheimi in Turjačani so tesnejše stike navezali šele ob koncu prve polovice 13. stoletja, potem ko sta koroški vojvoda Bernard in za njim njegov sin Ulrik preusmerila svoj interes s Koroške na Kranjsko.⁴³ Vzrok, da so Turjaški v petdesetih letih končno pristali v naročju koroških vojvod in postali njihovi ministeriali, je iskati predvsem v ofenzivni politiki Spanheimov na Dolenjskem. Takrat še precej šibak rod Turjačanov zagotovo ni bil sposoben nuditi resnega odpora Ulriku Spanheimu, ki je v svoji nameri, da si zagotovi prevlado na Kranjskem, sprva dosegal relativne uspehe. Resnici na ljubo pa je nenazadnje tudi jasno, da so si od tesnega sodelovanja z gospodom Kranjske lahko veliko obetali. Prvič srečamo Herborda I. kot pričo v spanheimskih listinah leta 1249, ko je vojvoda Bernard obnovil dotacijo cisterce pri Kostanjevici.⁴⁴ Od takrat naprej pa do smrti Ulrika III. leta 1269 se je Herbord I. redno zadrževal v bližini vojvode, še zlasti pa takrat, ko se je Spanheim mudil na Kranjskem.⁴⁵ Glede na dejstvo, da je nastopal v veliki večini dokumentov, ki so zadevali Turjačane, lahko predpostavljamo, da je bil Herbord glava rodbine. Njegovo sodelovanje z vojvodo je zagotovo veliko prispevalo k hitremu socialnemu dvigu Turjačanov. Naposled ga je leta 1267 vojvoda Ulrik neposredno poimenoval *noster dilectos* (sic!) *ministerialis*.⁴⁶

Kako pa lahko na podlagi ohranjenih virov – ki so vse prej kot bogati – ocenim osebni položaj Herborda I. in njegovih bratov kot ministerialov Spanheimov? Izrazitejših sledov omejevanja osebne svobode, se pravi nadzorovanja porok oziroma delitve otrok, v neposrednih virih ni mogoče zaslediti. To seveda ne pomeni nujno, da Spanheimi res niso izvajali tozadavnega nadzora nad svojimi ministeriali. Če pritegnemo zraven še podatke o drugih rodbinah, potem vidimo, da je vojvoda včasih res posegal v odločitve, ki so bile povezane z osebno svobodo celo njegovih najmočnejših ministerialov.⁴⁷ Kljub vsemu pa je vredno premisleka, če nekaj posamičnih primerov omejevanja svobode pri izbiranju zakonskih partnerjev ter omejevanje svobodnega razpolaganja s posestjo zadostuje, da vse, ki so se kdajkoli pojavili v virih kot ministeriali, kar enostavno etiketiramo kot nesvobodne. Odgovor na zastavljeno vprašanje zdaleč presega okvir te raziskave, lahko pa iz konkretnega vira

⁴² UBKr. II., str. 59, št. 77: *Dominus Meynhalmus ab Aversperg certe militiae officialis donat monasterio Stticensi duos mansos in monte Schönberg sitos, pro sepultura in templo Stticensi, post obitum suum habenda.*

⁴³ C. FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens*, Bd. 1: *Das Mittelalter*, Klagenfurt 1984, str. 320; L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 407-423.

⁴⁴ UBKr II., str. 128, št. 162.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 128, št. 162; str. 143, št. 184; str. 197, št. 249; str. 206, št. 263; str. 262, št. 336; str. 273, št. 349; str. 287, št. 371; str. 298, št. 387; MC 4, št. 2479.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 292-3, št. 378.

⁴⁷ H. LESSIAK, *Entstehung der Ministerialität in Kärnten*, *Carinthia I.* 142, 145 (1952-55); A. KOMAC, *The Ministerials of the Spanheims and their social development in the thirteenth and the first half of the fourteenth century: on the social standing of the provincial nobility of Carinthia and Carniola* (M.A. Thesis in Medieval Studies, The Central European University, Budapest, 1997, tipkopis).

poskušamo razbrati obliko nadrejenosti vojvode do Turjačanov.⁴⁸ Po neuspehu v boju za prevlado nad Kranjsko je bil vojvoda prisiljen predati oglejskemu patriarhu s pogodbo v Čedadu 1261 med drugim tudi ljubljansko gospostvo. K temu so sodili tako obljublanski gradovi, kakor tudi tam živeči ministeriali, ki jih je pisar neposredno označil kot *omnes delesmanos pertinentes ad Laybacum*.⁴⁹ V dejstvu, da so ministeriali pripadali k teritoriju vojvode podobno kot druge pertinence – gradovi, ozemlje, mlini, vode, lovske in ribolovne pravice – se tudi zrcali status ministeriala.⁵⁰ Turjačani so skupaj s svojim gradom torej spadali k ljubljanskemu gospostvu in bili po tej poti podrejeni Spanheimom kot gospodom Ljubljane.

Če so v zavesti tistega časa ministeriala še povezovali z nesvobodnim oborožencem prejšnjih stoletij, pa je na podlagi neposrednih podatkov iz listin jasno, da sta bila ugled in realna moč najimenitnejših ministerialov – tudi na Kranjskem – povsem nezdružljiva s stopnjo osebne nesvobode, ki jo tako radi kar generalno pripisujemo ministerialom. Verjetno pa je tudi, da okolica in sami ministeriali svoje pravne omejenosti niso dojemali tako fatalno kot moderni raziskovalci, ki so specifične odnose med gospodi in ministeriali kar pavšalno enačili s sodobnim razumevanjem osebne nesvobode. Poglejmo torej v resnici in na konkretnem primeru Turjačanov, kakšen ugled je v družbi lahko imel pomemben ministerial. Potem ko je Herbord I. prvič pričal v kakšni od spanheimskih listin, to je bilo 1249, se mu je na hitro odprla pot v krog politično pomembnih. Že leta 1250 ga je vojvoda Ulrik izbral med svoje soprisežnike, ki naj bi jamčili, da bosta vojvoda in patriarh spoštovala določila v zavezniški pogodbi, ki sta jo sklenila proti Goriškim grofom.⁵¹ Podobne časti je bil deležen tudi Oto I., Herbordov brat, ki je v šestdesetih letih dvakrat nastopal kot *fideiusor* na strani vojvode v pogodbah s patriarhom.⁵² Zaupanje do Turjačanov je sčasoma še bolj naraslo. Ko so interesi obeh Spanheimov, se pravi vojvode Ulrika in njegovega nezadovoljnega brata Filipa, dokončno postali nezdružljivi, sta ob asistenci njenega bratranca, češkega kralja, hotela dokončno razdeliti dinastično posest na Kranjskem in Koroškem. V želji, da bi to dosegla na korekten način, je bilo potrebno najprej popisati vso spanheimsko posest v obeh deželah. Izvedbo popisa sta zaupala svojim ožjim zaupnikom. Tako je Filip imenoval med drugimi tudi Herborda I. kot enega izmed njegovih mož, ki so bili pristojni za popis posesti na Kranjskem.⁵³ Stalna prisotnost v bližini vojvode je prinesla rodbinskim

⁴⁸ Najboljša splošna pregleda o problemu ministerialov – če ne upoštevamo skoraj nepregledne nemške literature – sta L. HAUPTMANN, Mariborske studije, Rad JAZU 260 (1938), str. 57-118 in P. ŠTIH, Goriški grofje, poglavje "Ministeriali in militi" na str. 35-43. V tisku tudi A. KOMAC, The "Ministerialenforschung" in the Inner Austrian Provinces: an overview of the past and recent scholarly work on the lesser nobility of the duchies of Styria, Carinthia and Carniola.

⁴⁹ UBKr. II., str. 226, št. 290.

⁵⁰ Ibid.; točen zapis, ki definira teritorij in pritikline: *Item ... dedit tradidit et donavit* (vojvoda, op. A.K.) ... *domino patriarche ... Laybacum cum omnibus pertinentiis et adiacetiis suis, bonis et hominibus, castris videlicet Gorach, Hertenberch, Valchenberch, Ighe et Vrsperch, in silvis, praiis, campis, pascuis, montibus, planiciebus, paludibus, molendinis, aquis aquarumque decursibus, venationibus, piscationibus et aliis omnibus adiacetiis et iuribus omnibus ad Leybacum et castra et loca et bona predicta in integrum pertinentibus...*

⁵¹ Ibid., str. 139, št. 174.

⁵² Ibid., str. 230, št. 291; str. 269, št. 345.

⁵³ MC 4/2, str. 644, št. 2915. Glej tudi A. JAKSCH, Geschichte Kärntens bis 1335, 2. Bd., Klagenfurt 1928, str. 50. Zanimivo je, da so se za Koroško ohranili deli urbarjev za več spanheimskih posesti, za Kranjsko pa žal ne. Ohranjene dele koroških urbarjev je A. Jaksch tudi objavil v svoji zbirki koroških virov. Prim A. JAKSCH, Die Anlegung eines landesfürstlichen Urbars in Kärnten, Krain und der Mark im Jahr 1267, MIOG 23 (1902), str. 240-255.

članom ugled tudi v lokalnih krogih. Večkrat omenjeni Herbord se je tako zdel primeren razsodnik v sporu med Kostanjeviškimi in stiškimi samostanom leta 1267. To ni presenetljivo, saj je kot ugleden domač plemič lahko užival zaupanje obeh strani. Po eni strani se je zagotovo poznal s Kostanjeviškimi, ki so bili prav tako vojvodski ministeriali, po drugi strani pa so imeli Turjačani takrat dobre odnose tudi s Stično, kjer so že imeli svojo grobnico.⁵⁴

Čeprav je bližina vojvode sama po sebi že predstavljala določeno boniteto, ki so jo Turjačani zagotovo s pridom izkoriščali, pa je tudi res, da je moral Ulrik ob političnih načrtih, ki jih je gojil na Kranjskem, še dodatno motivirati svoje pomočnike. V našem primeru je jasno razvidno, da je naklonjenost obeh Spanheimov do Turjačanov sovpadala s pešanjem moči vojvode na Kranjskem. Osvetlimo dogajanje kronološko! Vojvoda Ulrik in patriarh sta se v spopade verjetno zapletla že 1256. Kmalu zatem je patriarh dosegel, da je papež izobčil vojvodo; Hauptmann pa je k temu še dodal, da naj bi sam patriarh odvzel Ulriku tudi naslov gospoda Kranjske. Po začetnih uspehih se je Ulrikova akcija končala s podpisom sporazuma s patriarhom v Čedadu.⁵⁵ V turjaškem arhivu se verjetno še danes nahajata dve listini, ki sta bili izstavljeni neposredno pred Ulrikovo uklonitvijo v Čedadu. V obeh primerih je šlo za listino, s katerima sta Goriški grof in pa patriarh, oba velika sovražnika vojvode, podelila fevde Turjačanom. Težko je razumeti, kako je bilo sploh mogoče, da je Ulrik III. sredi boja dopustil, da so njihovi ministeriali sprejemali fevde od glavnih nasprotnikov. Za nameček je patriarh ob fevdni podelitvi, ki je zajemala celo področje Nadliška in vključevala tudi sodne pravice, naslovil Herborda I. eksplicitno z *unserm getrewen Herworten von Aversperch dienstmanne*.⁵⁶ Kmalu zatem je sledila še fevdna podelitev Artmanje vasi s strani Mainharda, Goriškega grofa, takoj zatem pa končno podpis pogodbe v Čedadu, ki je sankcionirala Spanheimov poraz.⁵⁷ Po vsej verjetnosti so tako Turjačani kot tudi nasprotniki izrabili trenutno šibkost vojvode. Turjačani v tem smislu, da so skušali s povezovanjem z drugimi gospodi doseči – poleg izboljšanja gmotnega položaja – relativno neodvisnost od vojvode, medtem ko je druga stran verjetno skušala oslabiti vojvodo s tem, da je od njega odvrčala njegove ministeriale. Kljub vsem težavam pa je vojvodi le uspelo zadržati Turjačane znotraj svojega dominija. Ti so še vedno redno nastopali kot priče v spanheimskih listinah, kar tudi odseva njihov ugled. Je pa opaziti bistveno novost v komunikaciji med partnerjema, ki se nanaša na velikodušnost gospoda do svojega zvestega ministeriala. V letih 1265 in 1267 so prejeli v fevd vas Višnje, pa devet hub v Ratju in šest v Blatu pri Grosupljem.⁵⁸ To pa še ni bilo vse, saj je Ulrik nekako v istem času podelil Herbordu tudi posebne ugodnosti glede podložnikov. V prihodnje naj bi tako otroci rojeni v zakonih med spanheimskimi in turjaškimi podložniki pripadali slednjim.⁵⁹ Ulrik v obravnavanih listinah ne pozabi izrecno omeniti zveste službe Turjačanov, ki jo je z izkazano velikodušnostjo tudi poplačal.⁶⁰

Po opravljeni analizi imam končno priložnost, da v glavnih točkah strnem ugotovitve glede razvoja turjaške rodbinske moči do konca spanheimskega obdobja. Brez dvoma je

⁵⁴ Turjačani so okoli srede 13. stoletja večkrat obdarovali stiški samostan (UBKr. II., str. 59, št. 77; str. 217, št. 278). Poleg tega pa jim je samostan prepustil gozd pri Velikih Laščah za krčenje. Glej razdelek o razvoju centralnih turjaških posesti.

⁵⁵ L. HAUPTMANN, Krain, str. 421. Glej zgoraj in pa tudi podpoglavje o razvoju centralne posesti okoli Turjaka.

⁵⁶ UBKr. II., str. 209-10; št. 270.

⁵⁷ Ibid., str. 215, št. 276; glej tudi podpoglavja o posestih Turjačanov.

⁵⁸ Ibid., str. 265-6, št. 344; str. 288-9, št. 373.

⁵⁹ Ibid., str. 292-3, št. 378.

⁶⁰ Ibid.: *fidelia servitia et sincera*; str. 288, št. 373: *propter fidelitatis merita*.

najpomembneje poudariti, da je Turjačanom kljub skromni štartni poziciji uspel v obdobju med 1250 in 1270 preboj v vrh nastajajočega kranjskega deželnega plemstva. Veliko je k temu pripomogla zlasti bližina vojvode. Že takoj po Ulrikovi smrti, je Herbord I. nastopal skupaj z uglednimi dolenskimi plemiči kot priča v listinah kralja Otokarja Přemysla, izstavljenih za kostanjeviško opatijo.⁶¹ K vzponu turjaške moči je nedvomno prispevalo tudi znatno povečanje posesti. Ob koncu stoletja se je namreč turjaška centralna posest v grobem že ujemala z mejami novoveškega gospodstva.⁶²

Turjačani med Goriškimi in Ortenburžani – boj za preživetje in iskanje zavezništva v obdobju med koncem 13. in sredino 14. stoletja

Obče razmere

V obravnavanem obdobju so stali na čelu Kranjske kot deželni gospodje de facto Mainhardinci, saj je zastavil Rudolf I. Habsburški Kranjsko skupaj s Slovensko marko še pred pomladjo 1280 Mainhardu IV. Goriško-Tirolskemu, kasnejšemu vojvodi Koroške. Prisotnost Habsburžanov kot legalnih gospodov je v tem času – se pravi v času med 1280 in 1335 – čutiti le sporadično.⁶³ Bolj kot razmerje med Mainhardinci in Habsburžani pa so na usodo Turjačanov v tem obdobju vplivale geostrateške razmere na Dolenjskem. V turjaški sosesčini sta dve grofovski rodbini – Goriški grofje in Ortenburžani – uspeli povezati v drugi polovici 13. stoletja več svojih gospodstev v obsežna in zaokrožena teritorija. Goriški dominij, Grofijo v Marki, kot se ta imenuje v virih 14. stoletja, je sestavljal pas goriških deželskih sodišč od Višnje Gore na severu pa do Bele Krajine na jugu. Grofje so si prizadevali konsolidirati svojo dolensko posest tako, da so ozemeljsko povezali posesti ob Krki (Šumberk, Žužemberk, Kozjak) z Belo Krajino. V ta namen so pridobili Sotesko in zgradili grad Rožek.⁶⁴ Za razliko od Grofije v Marki se je sklop ortenburške posesti neposredno oklepal turjaškega gospodstva, kar je kasneje imelo skoraj usodne posledice za Turjačane. Glavni protagonist ortenburške krepitve v teh krajih je bil grof Friderik II., ki je pridobil gospodstvu Čušperk in Ribnica okoli 1250.⁶⁵ Tudi njegov sin Mainhard je vodil uspešno politiko in nadaljeval z graditvijo dominija na Dolenjskem, ki pa se – za razliko od goriškega – pravno ni nikoli izločil iz okvira Kranjske in se tudi ni razvil v posebno deželo.⁶⁶ Ne glede na pravno razliko, pa je že ob pogledu na zemljevid jasno, da sta enoti obvladovali pretežen del ozemlja današnje južne Slovenije; iz tega sledi, da sta rodbini ob koncu 13. in znaten del 14. stoletja – goriški dominij je pripadel Habsburžanom leta 1374 – predstavljali tod glavna faktorja moči, poleg deželnega kneza. Njun položaj je bil še toliko trdnjši, saj so bili tako

⁶¹ MC 5, št. 49; ARS, 1270, november 22. (prepis B. Otorepec – Zgod. inšt. ZRC SAZU).

⁶² Glej razvoj centralne turjaške posesti v drugem delu.

⁶³ L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 428-434; M. KOS, *Zgodovina Slovencev*, str. 289-292.

⁶⁴ P. ŠTIH, *Goriški grofje*, str. 157-162; isti, *Dežela Grofija v Marki in Metliki*, v: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 123-147.

⁶⁵ Okvirno o Ortenburžanih K. TANGL, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste und Zweite Abtheilung*, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 33, 36 (1863-6); A. LUCIAN, *Donesek k zgodovini Ortenburžanov*, str. 7-12. O posesti M. WAKOUNIG, *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain (1202-1377)*, *Diplomarbeit aus Geschichte an der philosophischen Fakultät der Universität Wien* (tipkopis), Wien 1982, str. 57-66.

⁶⁶ C. LACKNER, *Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain*, *Car. I* 181 (1991), str. 181.

Goriški kot tudi Ortenburžani v tem času v dobrih odnosih s Habsburžani. Tudi interesi obeh hiš se dolgo časa niti generalno niti specifično niso križali na Dolenjskem. Šele neposredno poseganje Ortenburžanov v Furlanijo in pa agresivnost do Turjačanov sta skalili nekoč partnerske odnose.

Poleg strateške porazdelitve moči v regiji so vplivale na razvoj Turjačanov tudi spremembe, ki so zadevale položaj nižjega plemstva v širšem vzhodno-alpskem prostoru. V prvi vrsti gre za emancipacijo ministerialnega plemstva, ki se je – največkrat ob izumiranju starega dinastičnega plemstva – oteslo starih spon osebne odvisnosti. V času politične negotovosti je postalo nižje plemstvo pomemben političen faktor in je večkrat odigralo odločilno vlogo v bojih za prevlado nad posameznimi historičnimi pokrajinami. Bivši ministeriali so se povezali na podlagi skupnih političnih interesov v lokalno – ali bolje rečeno deželno – plemiško skupnost, ki je aktivno odločala o pomembnih deželnih zadevah. Kralju Otokarju Přemyslu je tako ravno povabilo avstrijskih in pa kooperativnost štajerskih deželanov olajšala pridobitev omenjenih dežel.⁶⁷ Zmožnost samostojnega političnega ukrepanja so pokazali tudi Kranjci, za katere je veljal Filip Spanheim po smrti njegovega brata Ulrika III. kot *verus heres et princeps terre*. Zato so mu takrat – med njimi sta bila tudi Herbord I. in Oto Turjaški – prisegli zvestobo.⁶⁸ Kot dokaz resne politične angažiranosti gre razumeti tudi udeležbo nekaterih kranjskih plemičev v velikem uporu proti hegemoniji Habsburžanov in Goriško-Tirolskih v letu 1292. Med ostalimi naštetimi Kranjci, ki so podpirali upor, se omenja tudi Mainhalm Turjaški. Za udeležbo v akcijah sta sam vojvoda Oto Bavarski in salzburški nadškof namenila Kranjcem 200 mark srebra.⁶⁹ Večja politična moč pa ni vedno prinesla stabilnosti. Po Koroškem in po Kranjskem je tako prišlo do hudih sporov med agresivnim plemstvom in cerkvenimi ustanovami. Tudi Dolenjska ni bila nobena izjema. Ob koncu 13. stoletja je tod utrpel veliko škode zlasti stiški samostan, ki so ga ogrožali prav vsi pomembnejši deželani po vrsti, med njimi tudi Turjačani.⁷⁰ Prav tako je morala prestatati veliko tudi freisinška posest na vzhodnem Dolenjskem.

Turjaški v službi Goriško-Tirolskih, vojvod Koroške

Ko je kralj Rudolf I. zastavili deželo Mainhardu Goriško-Tirolskemu, je pripadla tudi cela nekdanja posest Spanheimov na Kranjskem novim zastavnim gospodom, vojvodom Koroške. Tako je bilo tudi s Turjakom, saj se je le-ta omenjal kot lastnina koroškega vojvode na popisu njegovih kranjskih posesti, ki naj bi po mnenju Alfonsa Dopscha nastal leta 1311.⁷¹ Dodatne podatke glede vrhovnega lastništva nad gradom nam prinašajo listine iz 1318. Takrat, leto po tem, ko se v virih prvič omenjata oba, zgornji in spodnji Turjak, je kralj Friderik Habsburški podelil oba gradova Herbordu III. in njegovemu bratu Folkerju I.⁷² Čez nekaj dni je sledila še fevdna podelitev s strani vojvode Henrika. Pomembno je, da je Henrik

⁶⁷ G. PFERSCHY, Ottakar Přemisl, Ungarn und die Steiermark, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 44/45 (1978/9), str. 73-91.

⁶⁸ MC 5, str. 1, št. 1.

⁶⁹ A. DOPSCH, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIÖG 22 (1901), str. 635.

⁷⁰ J. MLINARIČ, Stiška opatija, str. 115; J.M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija, Stična 1973, str. 36, št. 66; str. 37, št. 72; str. 38, št. 77; str. 39, št. 78.

⁷¹ A. DOPSCH, Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark (von 1311), MIÖG 22 (1901), str. 461: *Auuersperchg ... gehort auch ze dem land ze Cherenden*.

⁷² MMVK 18, str. 134, št. 25.

za infevdacijo Turjačanov potreboval privolitev kralja Friderika Lepega, kar pomeni, da si je Habsburžan pridržal vrhovno pravico nad Turjakom.⁷³ Tu je vidna prisotnost Habsburžanov kot formalnih deželnih gospodov na Kranjskem od leta 1282. O razmerju med Turjačani, vojvodo Koroške in pa kraljem Friderikom imamo na voljo še en zanimiv, čeprav ne povsem preverljiv podatek. Leta 1332 je namreč vojvoda Koroške Henrik rešil Turjačane izobčenja, ki si naj bi ga prislužili s strani Habsburžanov, češ da so podpirali njihove tekmece, vojvode Bavarske. Z vpletenostjo Turjačanov v to zadevo bi lahko nemara resno računali, saj se Radics pri objavi tega podatka sklicuje na originalen dokument, ki se je nahajal v turjaškem arhivu.⁷⁴ Čeprav odnosi med Goriško-Tirolskimi in Turjačani – vsaj kakor je sklepati iz ohranjenih virov – niso bili izjemno tesni, pa je bil ravno vojvoda Henrik tisti, ki je Turjačanom priskrbel zelo pomemben vir dohodkov. V istem letu, ko naj bi jih Henrik odrešil izobčenja, jim je tudi zastavil mitnico v Rašici.⁷⁵ Glede na to, da so kasneje Turjačani to vedno nastopali kot mitninski gospodje, lahko sklepamo, da deželni gospod obravnavane mitnice ni nikoli odrešil iz zastave.

Turjačani in Goriški grofje – interes, sodelovanje in koristi

Medsebojne kontakte sta rodbini navezali že dolgo pred začetkom 14. stoletja. Na to je mogoče bržčas gledati kot na posledico geografske prepletenosti posesti obeh rodbin. Kakor rečeno, so Turjačani že v prvi polovici 13. stoletja razpolagali s posestjo v okolici Šumberka, nad katerim so držali roko Goriški grofje.⁷⁶ Vezi so s časom postale trdnejše, kar dokazuje, da so bili interesi obeh partnerjev že v drugi polovici 13. stoletja kompatibilni. Ni zanemarljivo, da je ravno Herbord I., ki je predstavljal glavo rodbine približno petdeset let, vzel za ženo hči goriškega ministeriala s Hmeljnika.⁷⁷ Poleg tega so Turjačani sprejemali od Goriških tudi fevde.⁷⁸ O tem, kako so na to gledali Spanheimi, gospodje Turjačanov, ki z Goriškimi sredi 13. stoletja niso imeli najboljših odnosov, je bilo nekaj že napisanega. Morda so Turjačani hoteli izkoristiti trenutne zagate vojvode po njegovem očitnem neuspehu v boju za prevlado na Kranjskem v začetku šestdesetih let 13. stoletja. S sprejemanjem fevdov od drugih gospodov so nemara želeli razrahljati spono, ki so jih vezale z vojvodo in tako doseči večjo samostojnost, kar jim je kmalu tudi uspelo. Bližina patriarha in pa Alberta Goriškega je Herbordu odprla pot na politično sceno, saj je leta 1273 v družbi uglednih plemičev posreboval pri pomiritvi med grofom in patriarhom.⁷⁹ Razvoju političnih razmerij v regiji gre zasluga, da so postale okoliščine za sodelovanje med rodbinama še ugodnejše.

Osvetlimo najprej silnice, ki so usmerjale razvoj odnosov med obema rodbinama ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja! Nikakor se ne bomo zmotili, če postavimo domnevo, da so glavno vlogo pri tem igrali strateški interesi obeh partnerjev. Ob utrjevanju goriškega

⁷³ Ibid., str. 134, št. 26; prim. L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 433: *...daz wir* (vojvoda Henrik, op. A.K.) *vnsers herrn vnd oheyb des edlen chunik von Rome vnd seiner prüder Otten vnd Albrecht der edlen hertzogen von Oesterich wille vnd gunst verliehen haben...* Hauptmann misli, da so si Habsburžani pridržali vpliv le nad glavnimi gradovi dežele.

⁷⁴ P. RADICS, Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg, str. 14; Komatar povzema dokument v svoji objavi turjaških listin le v obliki zelo skopega regesta; glej MMVK 18, str. 150, št. 48.

⁷⁵ MMVK 18, str. 151, št. 49; prim. M. KOSI, *Potujoči srednji vek*, Ljubljana 1998, str. 237-242.

⁷⁶ Glej razdelek o posesti med Mirno in Krko.

⁷⁷ P. ŠTIH, *Goriški grofje*, str. 140; D. KOS, *Med gradom in mestom*, str. 41.

⁷⁸ UBKr. II., str. 215, št. 276; glej razdelek o posesti med Mirno in Krko.

⁷⁹ MC 5, str. 94, št. 139.

položaja na Dolenjskem je bilo za grofe pomembno, kot je razvidno iz kasnejših dogodkov, da so si poleg realnih posesti tod zagotovili tudi lokalno plemiško klientelo, na kateri bi slonela uprava dominija.⁸⁰ Glede na dejstvo, da so Turjačani bili že prej blizu Goriškimi in da so bili razen tega tudi domačini, izpade njihovo angažiranje s strani grofov povsem logično. Logično so razmišljali tudi Turjačani. Goriški so v času Henrika II. (†1323) dosegli zenit in postali eni od najmočnejših dinastov na jugovzhodu cesarstva, kar je že samo po sebi prinašalo koristi tudi njihovim vazalom.⁸¹ Na Dolenjskem so gradili obsežen teritorij, kar je Turjačanom dajalo upanje, da bi se lahko uspešno zaposlili v lokalni upravi ali celo pridobili kakšen dodaten kos posesti. Po drugi strani pa se jim ni bilo potrebno bati apetitov Goriških, saj grofje nikoli niso pokazali interesa, da bi se neposredno polastili ozemelj okoli gradu in samega Turjaka. Prav nasprotno! Povezavo z Goriškimi so Turjačani s pridom uporabljali kot protiutež v boju proti Ortenburžanom, ki pa želja do turjaške zemlje niso niti skrivali. Še nekaj je zanimivo. Postavlja se namreč vprašanje, zakaj niso Turjačani iskali zaščitnika v takratnem deželnem knezu? Odgovor je na dlani. Goriško-Tirolski, zastavni gospodje Kranjske in vojvode Koroške, po smrti Mainharda IV. (†1295) niso premogli več toliko moči, da bi lahko Turjačani nanje računali v primeru resnih težav. To je bilo, na primer, očitno zlasti ob izbruhu spopadov v češki nasledstveni vojni (1307), ko so zavezniki Habsburžanov brez večjih težav zavzeli posesti Henrika Koroškega na Kranjskem.⁸² Za razliko od bratranca pa je bilo mogoče z močjo Henrika II. Goriškega resno računati.

Posebno mesto med goriško klientelo v Marki si je pridobila stranska veja Turjačanov na čelu z Maiclinom "Minorjem" kot njenim začetnikom. Vlogo tega rodu v izgradnji goriškega dominija je natančno raziskal Peter Štih v svoji razpravi, posvečeni Goriškimi grofom in njihovim ministerialom.⁸³ Zgodba se je začela leta 1290, ko je grof Albert Goriški podelil Maiclinu "Minorju" v fevd dvor na gradu Hmeljnik s pristankom *omnium castellanorum seu burgraviorum nostrorum*.⁸⁴ Kasneje so Maiclinovi nasledniki pridobili še več pomembnih postojank. Utrdili so se na Rožeku in Gradacu v Beli Krajini; Maiclinov sin Mainhard je postal deželski sodnik v Žužemberku in imel v posesti goriški Sovinjak v Istri. Do uglednega položaja se je dokopal tudi drugi Maiclinov sin, Herbord iz Gradaca, ki so ga Habsburžani postavili po smrti Ivana Henrika leta 1338 za oskrbnika Bele Krajine. To funkcijo je zaradi nepokorščine kmalu izgubil.⁸⁵ Ob vseh podatkih, ki zadevajo pridobitve in položaje, pa se postavlja vprašanje osebnega pravnega statusa Maiclina "Minorja" in njegovih otrok. Iz ohranjenih dokumentov je povsem jasno, da je njegov osebni status povsem ustrezal šolski predstavi o položaju visokosrednjeveškega ministeriala, ki naj bi bil osebno nesvoboden. V fevdni listini, ki je sankcionirala podelitev dvora na Hmeljniku, stoji dobesedno zapisano, da daje Albert Goriški fevd Maiclinu in njegovim naslednikom, ki so se "predali" s svojimi prebivališči v grofovsko oblast.⁸⁶ Še očitneje pride omejevanje svobode

⁸⁰ P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 158-59.

⁸¹ Ibid., str. 31; isti, Dežela Grofija v Marki in Metliki, str. 123-147; glede politične zgodovine Goriških glej tudi H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, MIÖG 54, (1948).

⁸² M. KOS, Zgodovina Slovencev, str. 292-297.

⁸³ Glej predhodne opombe.

⁸⁴ MMVK 18, str. 130, št. 16. Prim. P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 117; D. KOS, Med gradom in mestom, str. 21.

⁸⁵ P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 114, 148.

⁸⁶ MMVK 18, str. 130, št. 16: Grof Albert Goriški je podelil v fevd zaradi mnogih zaslug Maiclinu Turjaškemu in naslednikom: *habitis vel habendis videlicet hiis heredibus qui cum nostris hominibus matrimonialiter et legitime contraxerint aut se cum residentiis sub nostram verterint aut traxerint potestatem* dvor na Hmeljniku.

do izraza v listini, s katero se je Maiclin obvezal, da se bodo njegovi potomci obeh spolov ženili le v krogu klientele Goriških. V primeru prekršitve zaveze je bila predvidena kazen stotih mark srebra, ki bi jih Turjačani morali plačati Goriškim.⁸⁷ Podatki o osebni nesvobodi Maiclinovih Turjačanov se ujemajo s spoznanji o ministerialiteti Goriških grofov ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja. V času grofa Alberta II. in pa Henrika II. so Goriški še trdno obvladovali krog njim podrejenega plemstva. Goriški so v listinah obravnavali svoje ministeriale pogosto – v stilu prakse obravnavanja ministerialov v visokem srednjem veku – kot skupino njim pripadajočega plemstva.⁸⁸ Ko se v listinah poimensko naštevajo priče, označi pisar listin goriške ministeriale pogosto kot *vnser riter*.⁸⁹ Rahljanje ministerialnih vezi je – kot je bilo sicer običajno tudi v primerih ministerialitete drugih gospodov – povezano s pešanjem moči gospoda. Razlika od drugih primerov je bila edino le v tem, da so Goriški grofje dosegli zenit svoje moči veliko kasneje kot na primer Spanheimi ali Babenberžani. Iz tega tudi logično sledi, da se je osebna podrejenost njihovih ministerialov ohranila veliko dlje. Podobno kot Goriškim grofom je uspelo tudi salzburškemu nadškofu, ki se mu je s striktno politiko posrečilo zaveziti proces osamosvajanja ministerialov v 14. stoletju.⁹⁰

Kot njihovi bratanci v drugem kolenu so tudi predstavniki glavne veje Turjačanov navezali relativno tesne stike z Goriškimi. O ozadju sodelovanja je bilo napisanega nekaj že zgoraj. Povezave med Henrikom II. Goriškim in pa Herbordom III. in Folkerjem I. so postale očitnejše v času, ko so izbruhnili nasprotja med Ortenburžani in Turjačani. Med letoma 1315 in 1319 se je Herbord III. zelo pogosto pojavljal v ožjem spremstvu grofa Henrika, saj ga najdemo med pričami v listinah, ki jih je grof izstavljal na svojih rednih popotovanjih politično upravne narave. Tako je Herbord večkrat potoval skupaj z grofom v Lienz, Bolzano, Gorico in Oglej.⁹¹ Poleg potovanja upravne narave, je Turjačane in Goriške povezovalo tudi vojskovanje v severnoitalijanskem prostoru. Obe veji Goriških sta se namreč v prvi polovici 14. stoletja aktivno vpletali v politične boje, ki so na področju južno od Alp divjali z veliko silovitostjo. Tako Henrik II. Goriški kot tudi Henrik, vojvoda Koroški, sta skušala s podpi-

⁸⁷ HHStA AUR, 1295, junij 24. (Prepis B. Otarepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *Ego Maynzelinus de Hopfenbach presenti littera profiteor ... quod non coactus non seductus non circumventus sed bona et sana prius habita deliberatione mea spontanea voluntate hoc compromissum feci domino meo illustri comiti Alberto Goricie et Tirolis videlicet, quod ego ab hodierna die inantea universos heredes meos utriusque sexus in nullius domini vel domini potestatem matrimonialiter tradere debeam praeter quam sub predicti domini mei comitis Alberti Goricie et heredum plenariam potestatem, hoc videlicet articulo excepto et excluso quod, si forte necessitate aliqua interveniente contingeret me aliquem vel aliquam heredum meorum in alicuius alterius domini vel domini potestatem matrimoniali copula adiungere hoc quidem debet fieri cum predicti domini mei comitis Alberti necnon heredum suorum scitu et spontanea voluntate. Super quibus compromissis per me firmiter attendendis et inviolabiliter observandis me et heredes meos in penam centum marcharum soldorum prenominato domino meo comiti Alberto suisque heredibus obligo et astringo.*

⁸⁸ P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 174.

⁸⁹ Ibid., poglavje o pravnem položaju goriških ministerialov (4.2.3.). V listini, s katero je grof Henrik II. leta 1317 podelil svojemu vitezu *Niklaun dem Wofart* manjši fevd, se naštevajo kot priče: *...Gault der Rauh, unser hofmaister, Herbord von Owersperch, Wilhalem von Meichau, unsere riter, Herman, Hainreich und Albert, unsere hofschreiber*. Primerjaj tudi MC 8, str. 160, št. 541; str. 164, št. 559.

⁹⁰ J. FREED, *The Crisis of the Salzburg Ministerialage, 1270-1343, Studies in Medieval and Renaissance History*, n. s., 11 (1989), 111-162; isti, *Noble Bondsmen. Ministerial marriages in the Archdiocese of Salzburg*, London-Ithaca 1995.

⁹¹ MC 8, str. 81, št. 255 (1315, Gorica); ibid., str. 97, št. 310 (1316, marec 17., grad Bruck pri Lienzu); ibid., str. 106, št. 348 (1317, februar 16., patriarhova palača v Ogleju); ibid., str. 112, št. 368 (1317, avgust 24., grad Bruck pri Lienzu); ibid., str. 113, št. 372 (1317, avgust 30. grad Bruck pri Lienzu); ibid., str. 123, št. 408 (1318, marec 21., Lienz); ibid., str. 139, št. 469 (1319, marec 20., St. Zenoberg pri Bolzanu).

ranjem zdaj enih zdaj drugih lokalnih gospodov tod širiti svoj vpliv. Tja sta skupaj s Friderikom Lepim leto za letom pošiljala močne vojaške kontingente, ki so jih sestavljali plemiči iz vzhodnoalpskega prostora.⁹² V letu 1320 je grof Henrik II. Goriški zbral vojsko, ki jo je hotel uporabiti za poseg proti državnemu vikarju Verone Cangrandu della Scala. Zborno mesto je bilo v Trevisu, kjer se je za takratne razmere zbrala upoštevanja vredna vojaška sila, ki jo je tvorilo okoli 3000 konjenikov in nekaj manj kot 700 samostrelcev.⁹³ Turjačani so pripeljali s seboj dvanajst težkih konjenikov in dvanajst samostrelcev.⁹⁴ Tudi velik vojaški pohod, ki ga je leta 1324 organiziral vojvoda Henrik Koroški, ni minil brez turjaške udeležbe. Takrat je krenilo v pomoč mestu Padovi, ki jo je nadlegoval omenjeni državni vikar, tudi deset turjaških konjenikov in dva lokostrelca.⁹⁵

Kot zanimiv kazalec povezanosti Turjačanov z Goriškimi je razumeti tudi pogostost sklepanja poročnih zvez med raznimi rodbinskimi člani in družinami goriških ministerialov.⁹⁶ Že v sredi 13. stoletja se je poročil s hčerko Puzlina s Hmeljnika tisti Herbord, ki je leta 1273 posredoval pri pomiritvi med patriarhom in grofi.⁹⁷ Tudi njegov nečak Maiclin "Ma-ior" je vzel za ženo Diemod, hči uglednega goriškega ministeriala Folkerja VII. iz Rihemberka.⁹⁸ Krona vsega pa je bila zakonska zveza med Herbordom III. in Bavarko Ano Rotau, ki je bila dvorna dama grofice Beatrikse Goriške.⁹⁹ Še sredi 14. stoletja se je Turjačanka Gertruda poročila z Otom Pazinskim. Vsi ti primeri nedvomno kažejo, kako tesni so bili v tem času stiki Turjačanov in goriškega plemstva, se pravi, posredno tudi Turjaških in Goriških grofov.

Kakšne narave pa so bile neposredne koristi, ki so jih Turjačani imeli od vsega skupaj? Zanimivo je, da predstavniki glavne veje rodbine od grofov niso prejeli kdo ve kako obsežnih posesti. Tako je dobil Herand III. leta 1313 v zameno za službo od grofa Henrika II. šest hub v Kotu pri Žužemberku. V fevdni listini je tudi določeno, da se v primeru prenehanja

⁹² J. RIEDMANN, Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335, Österreichische Akademie der Wissenschaften: philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte Bd. 307, Wien 1977, str. 329-382.

⁹³ Ibid., str. 357; v op. 141 izračuna avtor število vseh vojakov.

⁹⁴ Liberalis de Levada, Liber de prodicione civitatis Tarvisii, v: DEGLI AZZONI AVOGARI, RAIMBALDO, De beato Henrico, qui Tarvisii decessit anno Christi MCCCXV, Venetiis 1760, str. 198: *Dom. Hesperger de Ospregh (sic!) cum duodecim equitibus galeatis et duodecim balesteriis.*

⁹⁵ J. RIEDMANN, Die Beziehungen, str. 355, str. 546, priloga št. 4: *Item Auerspergarii gal. 10 (galeati, op. A.K.) sagittar. duos.* O pohodu C. FRÄSS-EHRFELD, Geschichte Kärntens, Bd. 1. Das Mittelalter, str. 388.

⁹⁶ Glej genealoško preglednico.

⁹⁷ MMVK 18, str. 130, št. 16. Ded (*avus*) Maiclina Minorja, sina Herborda I., je bil Puzlin Hmeljniški; prim. P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 117.

⁹⁸ Na podlagi listine iz 1294, ki jo je izstavil Maiclin Turjaški, izvemo, da je bilo ženi omenjenega Turjačana ime Dietmud. Poleg tega tudi izvemo, da sta se v tem zakonu rodila Folker in Herbord. Njunega očeta Maiclina srečamo leta 1297 na pogajanjih, kjer je bilo govora o dediščini po Folkerju VII. Rihemberškem (Repertorium Görz po P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 118). Štih meni, da je omenjeni *Mainczlin von Auersperg* pravzaprav Maiclin Hmeljniški, ki naj bi bil poročen z Agnes Rihemberško. Sam sem mnenja, da gre v tem primeru za Maiclina Maiorja, ki je imel za ženo Diemod Rihemberško. Maiclin Hmeljniški se je po letu 1290 zelo redko imenoval po Turjaku, zato ocenjujem kot bolj verjetno možnost, da gre v tem primeru za Maiclina Maiorja. K takemu razmišljanju nas spodbuja tudi dejstvo, da je bilo njegovemu sinu ime Folker. To ime pa je bilo kar nekako zaščitni znak Rihemberških in povsem razumljivo bi bilo, če bi Folker I. Turjaški dobil ime po svojemu dedu, Folkerju VII. Prim. K. TROTTER, Die Herren von Reifenberg, Adler (Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler), Nr. 581-586, Bd. 10 (1929), str. 535.

⁹⁹ MMVK 18, str. 139, št. 37; str. 140, št. 38; str. 152, št. 53.

službe s strani Heranda omenjene posesti vrnejo Goriškim.¹⁰⁰ Na podoben način so pridobili tudi nekaj hub pri Dobrniču.¹⁰¹ Še največjo pridobitev – poleg stolpa na Šumberku – pa je predstavljalo tistih 26 kmetij, ležečih v okolici Žužemberka, ki jih je grofica Beatriksa zastavila Herbordu III. leta 1324.¹⁰² Kar zadeva materialne koristi, nikakor ne smemo pozabiti na plačilo v denarju, ki so ga razni Turjačani dobivali v zameno za vojaško službo. Po srečnem naključju so se celo ohranili plačilni sezname, iz katerih je povsem jasno razvidno, koliko je kak plemič prejel zase in za svoj kontingent od naročnika. Eden takih je zapis izdatkov padovanskega komornika iz leta 1324, ko so Padovanci najeli za vojaško podporo številne plemiške kontingente pod vodstvom Henrika Koroškega. Ob tej priliki so prejeli Turjačani za službo s petimi konjeniki 180 liber srebra.¹⁰³ Ob raznih drugih priložnostih so jim nakazovali denar kot plačilo ali pa kot povračilo za pretrpljeno škodo sami Goriški.¹⁰⁴ Še najbolj dobrodošla pa je bila v teh za Turjačane nemirnih časih politična podpora, ki so jim jo Goriški nudili v sporih z Ortenburžani. Morda je ravno njihova pomoč, kakor bomo še videli, bistveno pripomogla, da se spori z Ortenburžani za Turjačane niso končali katastrofalno.

Fajda z Ortenburžani 1315–1343

V okviru srednjeveške zgodovine Turjačanov gre pripisati dogodkom v prvi polovici 14. stoletja posebno mesto. To ni bil le čas tesnega sodelovanja z Goriškimi grofi, ampak predvsem čas dolgotrajnega spora z Ortenburžani, ki so bili strahospoštovanja vreden nasprotnik. Spor, ki se je vlek el okoli tri desetletja (1315–1343), je postavil Turjačane – predvsem kar zadeva obrambo rodbinske posesti – pred težko preizkušnjo.¹⁰⁵ Poglejmo si historiat spora najprej s kronološke perspektive.

Vzrokov, ki so naposled pripeljali do konflikta med rodbinama, je bilo verjetno več in so morda izvirali še globoko v 13. stoletju. Nedvomno je igralo pomembno vlogo dejstvo, da so bili Ortenburžani glavni dediči starih Turjačanov in da so se – potemtakem – posesti mlajših Turjačanov in grofov s Koroškega neposredno stikale.¹⁰⁶ Če ob tem upoštevamo še razmerje moči med rodbinama, potem se zdi logično, da so si želeli močni Ortenburžani ob ugodni priložnosti podrediti relativno šibkejše sosede. Na to jim ni bilo treba čakati zelo dolgo. Po utrditvi njihovega položaja na Dolenjskem v drugi polovici 13. stoletja je grof

¹⁰⁰ Ibid., str. 132-33, št. 22: *Waer daz derselbe Herrant oder sein erben auz unserm dienste sich czuge, so ist uns dasselbe gut ledich worden.*

¹⁰¹ Ibid., str. 133, št. 23.

¹⁰² MMVK 18, str. 154-55, št. 55; str. 139-140, št. 37; str. 140, št. 38; str. 141, št. 39; str. 151, št. 50. Glej poglavje o posestih med Mirno in Krko.

¹⁰³ J. RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien*, str. 548; prim. D. KOS, *Pamet pod šlemom, zvestoba denarju. Plemiški karierizem v luči uradovanja, služenja in vojskovanja v poznem srednjem veku*, ČZN (1995), str. 226.

¹⁰⁴ Leta 1337 so prejeli od Goriških povračilo za škodo, ki so jo pretrpeli v boju proti patriarhu (MMVK 18, str. 156, št. 56); kasneje, leta 1345, je izdal grof Henrik Goriški dve zadolžnici Juriju Turjaškemu za vojno službo; eno v vrednosti 89 zlatnikov in drugo v vrednosti 82 (HHStA AUR, 1345, julij 1.; isto tam, 1345, julij 16.; obe listini po prepisu B. Otorepec – *Zgod. inštit. ZRC SAZU*). Štiri leta kasneje je izdal grof Henrik Goriški še eno zadolžnico, tokrat za povračilo škode, ki jo je pri Čedadu v grofovi službi utrpel Folker I. (HHStA AUR, 1349, februar 3., prepis B. Otorepec – *Zgod. inštit. ZRC SAZU*).

¹⁰⁵ O sporu okvirno M. WAKOUNIG, *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain*, str. 57-66; K. TANGL, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, 2. Abt., str. 109-121.

¹⁰⁶ Glej v 2. delu razprave analizo o vplivu Ortenburških na krčenje turjaške posesti.

Mainhard Ortenburški izrabil trenutne politične razmere, leta 1307 podprl Habsburžane v konfliktu s Henrikom Koroškim in si s tem zagotovil močno pozicijo na Kranjskem.¹⁰⁷

Neposreden povod za spor pa so vendarle, kakor je mogoče razbrati iz virov, dali Turjačani, saj niso hoteli izročiti Mainhardu Ortenburškemu tiste posesti pri Grosupljem, ki jo je grofu podelil v fevd salzburški nadškof.¹⁰⁸ O tem je med leti 1313 in 1315 grof večkrat obvestil samega nadškofa.¹⁰⁹ Sledil je spopad, v katerem naj bi Ortenburžani po vsej verjetnosti celo porušili ali pa vsaj poškodovali grad Turjak.¹¹⁰ Dočasne pomiritve je prišlo 1316, ko sta se glede Turjaka med seboj pomirila grof Mainhard Ortenburški in sam goriški grof Henrik II., ki je predhodno v sporu očitno interveniral na turjaški strani.¹¹¹ Podrobnosti iz sporazuma nam na žalost niso poznane. Intervencija Henrika II. se zdi razumljiva, saj se je, kakor že rečeno, Herbord III. ravno takrat pogosto zadrževal v ožjem goriškem spremstvu. Protekcija je nekako zadoščala, da se Ortenburžani v nekaj naslednjih letih niso lotevali razreševanja sporov po nasilni poti, pa čeprav – to je jasno vidno iz kasnejših listin – Turjačanov v prvem spopadu niso prisilili k popuščanju. Tako je očitno, da Herbord III. in Folker I. nista prepustila Mainhardu Ortenburškemu spornih ozemelj, še zlasti ne protipravno prisvojenih salzburških hub, ki sta jih držala še leta 1321.¹¹² Do svoje smrti v letu 1323 se je grof Henrik II. Goriški vsaj še enkrat pravdal glede Turjaka z očitno nezadovoljnimi Ortenburžani, saj je Mainhard Ortenburški v mirovni listini iz 1325 nedvoumno izjavil, da sta oba grofa pred časom že imela *tach ze Laybach*. Tudi tokrat nam podrobnosti žal niso poznane.¹¹³

Za poravnavo starih računov je napočil ugoden trenutek po smrti močnega Henrika II. Goriškega. Mainhard Ortenburški je očitno takoj hotel izrabiti ohromelost goriške grofovske hiše, saj je logično sklepal, da Turjačani niso mogli računati na pomoč takrat komaj dveletnega Ivana Henrika, sina pokojnega Henrika II. Po nekaterih podatkih naj bi si Mainhard uspel že 1307 pridobiti položaj deželnega glavarja na Kranjskem, kar bi zagotovo še okrepilo njegov položaj v deželi.¹¹⁴ Na podlagi ohranjenih dokumentov je mogoče sklepati, da

¹⁰⁷ K. TANGL, Die Grafen von Ortenburg, 2. Abt., str. 96, 119; C. LACKNER, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, str. 181; A. LUCIJAN, Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem, str. 8. O njihovi udeležbi v boju proti Henrikju Goriško-Tirolskemu v češki nasledstveni vojni, IOHANNIS ABBATIS VICTORIENSIS Liber certarum historiarum, ed. F. Schneider, MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, tom. I, liber III., capitulum XIII. (*De subactione Carinthie et Carniole in dedecus Heinrici regis Bohemie*), str. 344: *Heinricus autem comes Goricie cum sororio suo Ywano comite, postea bano Slavonie, Carniolam subiugavit, habens secum comitem de Ortenburch et non multos terre nobiles*; str. 383: *comes vero Goricie et de Ortenburch ea que acquisierant in Carniola auctoritate ducis Austrie et propria in castellis et munitiombus multo tempore retinebant*.

¹⁰⁸ MC 8, str. 48, št. 133; od 116 hub, podeljenih v fevd, so si jih Turjačani pridržali 60. Za lokalizacijo glej v 2. delu razprave analizo o vplivu Ortenburških na krčenje turjaške posesti.

¹⁰⁹ MC 8, str. 75, št. 231; str. 76, št. 235.

¹¹⁰ Porušitev gradu se omenja tudi v rodbinski rimani kroniki, kjer pa je vse skupaj predstavljeno v sredo 12. stoletja, kar je – glede na objektivne okoliščine – skoraj nemogoče (AH II., str. 240). Toda, namig, da je grad v drugem desetletju 14. stoletja res bil v razvalinah, nam daje listina, s katero je Henrik Koroški podelil oba gradova Folkerju I. in Herbordu III. leta 1318. V tem dokumentu (HHStA, Hs. R 51, fol. 29v., št. 87 – prepis – B. Otorepec, Zgod. inštit. ZRC SAZU) vojvoda izrecno dovoljuje Turjačanom *dieselben zwo veste wider ze pawen vnd ze machen*.

¹¹¹ MC 8, str. 100, št. 324.

¹¹² Ibid., str. 194, št. 673.

¹¹³ MMVK 18, str. 142, št. 40: *Swes si uns oder wir so entwert habent seit der zeit und wir mit unserm seligem oheim graff Hainreich von Gorcz den tach ze Laybach heten, daz man mit gut gewizzen beczaißen mag, da schol iederman den andern wider auf sain gewer seczen und geschehe dem ain recht*.

¹¹⁴ K. TANGL, Die Grafen von Ortenburg, 2. Abt., str. 112. Na strani 119 Tangl navaja, da naj bi Mainhard postal glavar celo 1307, ko je skupaj z Goriškimi bojeval boj na strani Habsburžanov proti Henrikju Koroškemu. Nedvomno pa je Mainhard bil glavar leta 1331. Glej ARS, 1331, oktober 19., Sterzing (prepis Otorepec).

do večjega nasilja pri uveljavljanju ortenburških zahtev ni prišlo. Najverjetneje so Turjačani, zavedajoč se svoje inferiornosti, takoj privolili v zahteve, ki jih je jasno razbrati iz dokumenta pomiritve iz 1325. Glavno stvar so seveda predstavljali salzburški in strmiški fevdi, ki bi jih Turjačani lahko zadržali le v primeru, ko bi imeli za to primerne listine od Ortenburžanov.¹¹⁵ V primeru strmiških fevdov je šlo najverjetneje za pravice do podložnikov med Čušpekom in Barjem, ki so jih Ortenburški odkupili od grofov Strmiških (Sternberških) leta 1300.¹¹⁶ Ortenburžani so tudi zahtevali, da naj Melz Turjaški uživa svoj *hofstat* na gradu Turjak.¹¹⁷ Očitna intervencija v prid Melza bi nas lahko napeljevala k domnevi, da je bilo govora o ortenburškem zaupniku znotraj Turjaške hiše. Ob vsem tem pa je bila zelo pomembna tudi prisega Turjačanov, da bodo vojaško služili Ortenburžanom tako znotraj kot tudi zunaj dežele.¹¹⁸

Iz vsega skupaj pa na daljši rok ni bilo nič. Pred letom 1329 se je med obema stranema vnel spopad velikih razsežnosti, v katerem so tako Turjačanom kot Ortenburžanom priskočili na pomoč, poleg lastnih vitezov, številni ugledni deželani.¹¹⁹ Okolico Turjaka so pretresali umori, požiganje ter ropanje nasprotnikove posesti.¹²⁰ Ob tem pa se je na obeh straneh nabralo precej ujetnikov. Ob pomoči raznih plemičev sta se 10. avgusta 1329 obe strani le dogovorili za prenehanje sovražnosti. V listini, ki jo je omenjenega dne v Ljubljani izdal grof Mainhard, so navedeni vsi detajli mirovnega sporazuma. Poleg obveze vojaškega služenja, sporazuma glede pripadnosti vitezov, so morali Turjačani odstopiti Ortenburžanom vas Slivnico. V listini je bilo še predvideno, da uredijo stvari, o katerih so se dogovorili že predčasno v prvi mirovni pogodbi.¹²¹ S tem je bila mišljena vrnitev protipravno zasedenih ozemelj, se pravi salzburških in strmiških fevdov. Očitno so Turjaški še vseskozi vztrajali na zasedenih ozemljih, kar je prinašalo s seboj permanenten konflikt.

V začetku štiridesetih let je ponovno prišlo do odkritih sovražnosti. Verjetno je grofa Friderika in Ota k dokončnemu obračunu s Turjačani vzpodbudila pridobitev Loža leta 1342.¹²² Ob podreditvi Turjaka bi tako zaokrožili svoj teritorij na Notranjskem in Dolenjskem. Ponovno so predstavljale bistvo sporov stare nerešene ozemeljske zadeve. Toda sedaj, se pravi pred letom 1343, ko je prišlo do dokončne pomiritve, so se k starim pridružila še ozemeljska nesoglasja na območju Ortneka in Ribnice. Glede samega Ortneka in okoliških vasi so Turjačani leta 1342 izstavili posebno listino, s katero so se pred ograjnim sodiščem v Ljubljani odpovedali zahtevam do vžpetine, na kateri je stal grad Ortnek. Poleg tega so se

¹¹⁵ MMVK 18, str. 142, št. 40: *Wir graf Mainhart von Ortenburch vergehen ... daz wir vns ... mit den prudern ... von Owersperch ... verricht haben ... und aller sache kegen in ergezzen haben an umb deu lehen, deu si geiehen habent von dem goczous von Salczpurch und von der grafschaft von Sternberch. Mugen wir so des beweisen mit gutem urchunde, daz si ez pilleich von uns emphahen schullen, daz schullen si tun an alle widerred.*

¹¹⁶ V drugem delu razprave glej analizo posestnega spora med Turjačani in Ortenburžani.

¹¹⁷ MMVK 18, str. 142, št. 40: *und umb den Melczen hofstat, die er ze Owersperch hat ..., die sein en und sain vater gehabt habent. Da schol man in auf sein gewer seczen...*

¹¹⁸ Ibid.: *haben si uns gelobt, die vorgenanter pruder ir einer dienstes gewaertig sein zu den nesten zwain jaren in dem lande selb vird und auz dem land selb ander, da wir mit unsers selbes leib hin varen.*

¹¹⁹ MMVK 18, str. 146, št. 45. M. WAKOUNIG je v svojem delu *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain* (str. 59) povzela datacijo tega dokumenta po K. TANGLU, *Die Grafen von Ortenburg* (2. Abt., str. 114), ki pa je napačna, saj je prišlo do izstavitve dokumenta v letu 1329 in ne 1320, kakor je domneval omenjeni zgodovinar.

¹²⁰ MMVK 18, str. 146, št. 45: *prant ... totslak ... vaenchnusse oder ... rauben.*

¹²¹ Ibid.: *Den ersten hanftesten und priefen, die wir und die Owersperger kegen einander habn, oder den gelubden, die emaln zwischen uns geschehen sint, die man war gemachen mach mit mit guter gewizzen ane schaden...*

¹²² S. OKOLIŠ, *Izseki iz zgodovine Loža in okolice*, ZČ 49 (1995), str. 360-375.

odpovedali tudi vasema Zamostec in Sodražica.¹²³ Šele leto kasneje je prišlo do sklenitve mirovnega sporazuma na Ortneku, s katerim sta se obe strani odpovedali *umb alle chrieg, stozz, auflauf, schaden und vordrung, ez sey umb leut oder gut...*¹²⁴ Kakor je razvidno iz dokumenta, so tudi tokrat morali urejevati nesoglasja, ki so se vlekla že skoraj dvajset let. Spor okoli posesti Melza Turjaškega na gradu Turjak, problem salzburških in sternberških fevdov ter določilo o vojaški služnosti Turjaških do grofov je mogoče uvrstiti v sklop vprašanj, ki so jih skušali razrešiti skoraj identično kot leta 1325.¹²⁵ Poleg teh sta skušali obe strani v pogodbi regulirati še vrsto manjših spornih zadev kot na primer posestno razmejitev pri Falkenbergu in pa vprašanje pripadnosti ozemlja v širši okolici Loža. Turjačani bi lahko obe sporni področji zadržali v primeru, ko bi imeli za to potrebno dokumentacijo.¹²⁶ To so imeli, s tem pa so si zagotovili posest nad omenjenima deloma turjaškega gospostva. Odpovedali pa so se dolgo časa spornim salzburškim fevdom pri Grosupljem, saj se tamkajšnje hube posledaj niso več omenjale kot turjaška posest. Sporazum je bil po vsej verjetnosti trajnega značaja, saj v virih iz kasnejšega obdobja ni zaslediti znakov ponovnih resnejših sporov med rodbinama.

Kronološkemu historiatu spora dodajmo še vsebinsko analizo! Na podlagi pregleda listin, ki pravzaprav predstavljajo mirovne sporazume med nasprotnima stranema, postane že takoj povsem jasno, da je bilo bistvo spora ozemeljske narave. Sporne točke so kakor po pravilu ležale v mejnih predelih turjaškega gospostva. S pritiskom na okolico Grosupljega, predele med Turjakom in Ortnekom in na območje Nadliška so Ortenburžani vklcnili v obroč sam center rodbinskih posesti, grad Turjak, ki so ga po vsej verjetnosti tudi močno poškodovali.¹²⁷ Ozadje ofenzive in dolgotrajno vztrajanje grofov s Koroškega pri njihovih ciljnih postane logično ob pogledu na razporeditev ortenburških gospostev na Dolenjskem in Notranjskem.¹²⁸ Centralna turjaška posest je ovirala povezovanje ortenburških gospostev. Posebno pa je postala moteča po tem, ko so se Ortenburžani vse bolj utrjevali tudi v Ložu. Obvladovanje širše turjaške okolice bi Ortenburžanom omogočilo, da bi ozemeljsko povezali loško, ortneško in čušperško gospostvo. Glede na povedano nas ne sme čuditi, da so si grofje kar tri desetletja prizadevali doseči zastavljene cilje. Prizadevanje, da bi Turjačanom odtrgali posesti pri Falkenbergu in Nadlišku, kaže jasno željo grofov, da bi ozemeljsko povezali gospostvi Lož in Čušperk. Ob tem, da je bil izpostavljen pritiskom tudi južni del posesti pri Rašici, Turjačanom ni bilo potrebno posebej dopovedovati, da grozi gospostvu popolna dezintegracija. Pritisk se ni omejeval le na akcije, usmerjene k trganju delov teritorija. V mirovne sporazume so vedno znova vključevali določilo, da so Turjačani dolžni tudi vojaško služiti Ortenburžanom. Poleg tega so grofje ob sklenitvi miru Turjačane vedno znova ponovno sprejemali v milost. Dva namiga torej, da je vendarle šlo tudi za neke vrste osebno podrejenost. Prav to pa je bila rezervna alternativa, da bi se – če ne drugače pa vsaj posredno – Ortenburžani dokopali do nadzora nad turjaškim ozemljem. Toda kljub občutnim ozemeljskim izgubam Turjačani niso popustili na celi črti, saj so ohranili jedro svojega

¹²³ HHStA, AUR, 1342, oktober 23.

¹²⁴ MMVK 18, str. 163, št. 70.

¹²⁵ Glej odstavek zgoraj. Primerjaj tudi analizo o vplivu Ortenburških na krčenje turjaške posesti.

¹²⁶ MMVK 18, str. 165, št. 70: *Umb daz pymerk ze Valchenberch habent si gesprochen, waz si brief von dem herczogen darumbe habent oder von dem von Valchenberch, da sullen bey pelayben; Umb daz pymerk ze Los habent si gesprochen, daz die Owersperger brief von dem patriarg und urchund darumbe habent, so peleyben also dapey.*

¹²⁷ Glej v 2. delu razprave analizo o vplivu Ortenburških na krčenje turjaške posesti.

¹²⁸ Glej zemljevid št. 1.

centralnega gospostva nedotaknjeno. Verjetno je veliko pripomogla, vsaj v začetku, tudi pomoč Goriških. Po drugi strani pa Turjačani tudi vojaško niso bili tako šibki. Prav vojaška moč je nenazadnje Turjačanom dovoljevala, da so se skoraj trideset let izmikali izročitvi glavnine spornih posesti. V Treviso so leta 1320 prišli s štiriindvajsetimi konjeniki, Ortenburški pa s stotimi. Toda, če so Turjačanom res pomagali tudi Čreteški, potem bi se lahko tehtnica prav kmalu nagnila njim v prid.¹²⁹ Za ilustracijo naj omenim, da so Čreteški pripeljali v Treviso, zborna mesto za odhod proti Padovi, kar 160 borcev.¹³⁰

Turjačani in Habsburžani

Začetno sodelovanje do prvega padca habsburške moči in realne delitve teritorijev leta 1379

S smrtjo vojvode Henrika Goriško-Tirolskega leta 1335 sta tako Koroška kakor tudi Kranjska dokončno padli v roke Habsburžanom.¹³¹ Že kmalu po prevzemu obeh dežel si je vojvoda Albert II. skušal – v stilu takratne politične taktike – pridobiti naklonjenost najpomembnejšega faktorja moči v deželi, deželnega plemstva. Na prošnjo kranjskih gospodov, vitezov in viteško zmožnih hlapcev je ob svojem postanku v štajerskem Gradcu leta 1338 potrdil v obliki privilegija stare običaje dežele in k tem dodal še nekaj novih pravic.¹³² Če je ravno kdo od Turjaških sodeloval v kranjskem odposlanstvu, ki je izprosil od vojvode izstavitve privilegija, ni nič znanega, so pa Turjačani nedvomno že takrat predstavljali eno pomembnejših rodbin znotraj deželnega plemstva.

Intenzivneje so Turjačani pričeli sodelovati z novimi deželnimi knezi šele v začetku šestdesetih let, kar lahko povežemo z razvojem habsburške politike do naših krajev. Rudolf IV. (1358–65) je namreč v tistih nekaj kratkih, a plodnih letih svojega vodenja habsburške hiše odločilno posegel v razmerje odnosov na relaciji deželni knez-Oglej-Goriški grofje. Z načrtnim pridobivanjem pomembnih gospodstev na kraškem robu so si Habsburžani postopno utirali pot k morju in s tem vse bolj slabili moč oglejskega patriarha. Poleg tega si je vojvoda Rudolf s pogodbo iz leta 1364 zagotovil goriško dediščino v Slovenski marki in Istri, Kranjski pa še isto leto priskrbel položaj vojvodine.¹³³ Krepitev habsburške moči je zagotovo odločilno vplivala na plane deželanov. Zlasti na primeru Šteberških je jasno vidno, kako je s pomočjo političnega pragmatizma – se pravi uspešnega krmarjenja zdaj med interesi Habsburžanov, drugič Goriških, pa potem spet patriarha – relativno manjša rodbina uspela vsaj kratkoročno potegniti velike koristi iz nastalega položaja. Obvladovanje velikega postojnskega gospostva, Lebeka, Gallenberga, loškega ter blejskega deželskega

¹²⁹ Iz teksta listine iz 1329 je mogoče razbrati, da je Fric Čreteški podpiral Turjačane (MMVK 18, str. 146-149, št. 45).

¹³⁰ *Liberalis de Levada, Liber de proditione civitatis Tarvisii*, str. 197: *Griffo de Rontembergh* (sic!) *de Marchia Sclavoniae cum octuaginta equitibus galeatis et octuaginta balesteriis*.

¹³¹ M. KOS, *Zgodovina Slovencev*, str. 292-5; L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 434.

¹³² W. LEVEC, *Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte*, *MIÖG* 19 (1898), str. 244-301. V začetku privilegija se navaja, da so *fuer uns chomen unser getrewen lieben, unser lantherren, ritter und chnecht von unserm lande ze Chrayn und baten uns vleizsichlich, daz wir seu von besunderen gnaden bei etlichen gewonheiten die si von alter herpracht hieten liezzen beleiben und daz wir in darzue von newn dingen etlichev recht geben* (W. LEVEC, *Die Krainischen Landhandfesten, Urkundlicher Anhang*, št. 1).

¹³³ L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 434-445. Temeljno o vojvodi še vedno E.K. WINTER, *Rudolf IV. von Österreich*, 2 Bde., Wien 1934-6.

sodišča, mitnic ter nenazadnje naziv istrskega mejnega grofa nedvomno pričajo o ugledu, ki se ga ne bi sramovale še mnoge pomembnejše in starejše rodbine v širši regiji.¹³⁴

Tudi Turjačani so želeli iz novo nastalega položaja iztržiti čim več. Le kdo bi jim v situaciji, kot je vladala v začetku šestdesetih, lahko ponudil več kot vojvoda, ki je tudi sam potreboval zaveznike na Kranjskem. Po drugi strani pa so si Turjačani zagotovo dobro zapomnili, kako pomembno je imeti v stiski pri roki močnega zaveznika, kar pa Goriški nekako niso več bili. V znak dobrih namenov sta Folker in sin Hans leta 1360 izročila Habsburžanu Nadlišek ter ga naprosila, da jim ga je podelil nazaj v fevd.¹³⁵ Ali je šlo pri tem za uzurpacijo oglejskih fevdov, ali pa le za podelitev deželnoknežjega fevda, ni povsem jasno. Kot pristaši habsburške politike so Turjačani podpirali Habsburžane v vojaških akcijah v Furlaniji. Tako je iz nekega dokumenta, ki ga je izstavil vojvoda Rudolf IV. v letu 1363, razvidno, da so se Turjačani pred kratkim vrnili s pohoda v Furlanijo. Najverjetneje so se tam bojevali proti patriarhu.¹³⁶ Leto kasneje pa srečamo Viljema Melza s Turjaka med habsburško posadko, ki se je po obleganju v furlanskem Turiacu morala predati silam Čedada.¹³⁷ Podpora habsburški politiki se je obrestovala. V zameno za zvesto službo so vojvode med letoma 1363 in 1383, se pravi v dobi dvajsetih let, kar tekmovali v podeljevanju manjših fevdov obravnavani kranjski rodbini.¹³⁸ Včasih pa so Habsburžani svoj dolg poravnali tudi tako, da so pri Židih poravnali turjaške dolgove. O tem nas obveščajo listine iz druge polovice šestdesetih let.¹³⁹ Vsota, ki so jo dolgovali Turjačanom je znašala približno 500 goldinarjev, kar je predstavljalo že kar zajeten znesek. Za ilustracijo naj omenim, da je Godfried iz koroških Gradnič/Gradnegg prodal za isto vsoto zlatnikov Hermanu Celjskemu grad Mirno skupaj z nekaj posestmi.¹⁴⁰ Na dlani je, da sta vojvodi, ko je bilo govora o plačilu za službo, imela v mislih predvsem vojaške usluge. Glede na čas lahko pomislimo, da Turjačani niso sodelovali na strani Habsburžanov le v spopadih v Furlaniji, ampak tudi v bojih z Wittelsbachi, ki se niso hoteli sprijazniti z utrjevanjem avstrijskih vojvod na Tirolskem.¹⁴¹

Čeprav Turjačani v drugi polovici 14. stoletja niso občutno povečali obsega posesti, pa je vseeno mogoče oceniti, da je ugled rodbine stalno rasel. Širitev obzorja odsevajo v prvi vrsti rodbinske povezave. Zakonske partnerje so si ob koncu 14. stoletja že iskali v širšem vzhodnoalpskem prostoru in ne več le v krogu domačega oziroma lokalnemu gospodu bližnjega plemstva. Brata Jurij I. in Hans sta si na Turjak pripeljala Ani; prva je bila s koroških Gradnič, medtem ko je bila Hansova nevesta Štajerka iz Kacenshtajna. Še dlje je šel po ženo Peter, njun bratranec, saj je bila Johanna doma iz avstrijskega Scheuerbacha.¹⁴²

¹³⁴ J. ŠUMRADA, Šteberški in njihova posest v srednjem veku, Notranjski listi III (1986), str. 31-40; prim. tudi S. OKOLIŠ, Izseki iz zgodovine Loža in okolice, str. 369-375.

¹³⁵ MMVK 19, str. 37, št. 127.

¹³⁶ Ibid., str. 40, št. 137: *si* (Turjačani, op. A.K.) ... *an dem zog gen Friawl...*

¹³⁷ J. ZAHN, Austro-Friulana (Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileia 1358-1365), Fontes rerum Austriacarum, II. Abtheilung: diplomata et acta 40, Wien 1877, št. 190.

¹³⁸ MMVK 19, str. 41, št. 139; str. 43, št. 143; str. 44, št. 146; str. 57, št. 181; str. 58, št. 184; str. 100, št. 184; str. 103, št. 193; str. 108, št. 206.

¹³⁹ Ibid., str. 51, št. 162; str. 55, št. 173; str. 56, št. 174.

¹⁴⁰ ARS CE I., 1362, december 2. (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁴¹ G. HÖDL, Habsburg und Österreich 1273-1493, Wien 1988, str. 135-36; E. ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, Wien 1990, str. 135.

¹⁴² Gospodje iz Scheuerbacha so spadali med manj premožne in ugledne rodbine avstrijskega stanu gospodov. Glej E. OBERHAMMER, Untersuchung zum Konnubium der österreichischen und steirischen Landherren, 1200-1500 (tipkopis), Phil. Diss. Wien 1973, priloge na koncu s spiski rodbin.

Nemara so Turjačani prišli v stik s plemiči iz Avstrijskega na kakšnem od skupnih pogovorov v habsburški službi ali pa morda celo na samem dvoru. V to, da kaj takega ni bilo nemogoče, nas prepričajo novoletni dogodki na gradu Walsee. Tu je v prvih dneh januarja 1376 vojvoda Albert III. izstavil listino, s katero je hotel urediti podrobnosti v zvezi z možno realno delitvijo posesti znotraj dinastije, do katere je, proti volji pokojnega brata Rudolfa IV., res prišlo tri leta kasneje.¹⁴³ Določbe v listini so se v glavnem nanašale na zadolžitve treh Albertovih zaupnikov, ki bi morali izpeljati delitev skupaj z zaupniki Leopolda.¹⁴⁴ V skladu s prakso in običaji znotraj habsburške hiše so k potrjevanju odredb, ki so urejale odnose znotraj dinastije, pritegnili najodličnejše predstavnike plemstva dednih dežel.¹⁴⁵ V tem primeru so poleg najuglednejših predstavnikov grofovskih rodbin – Celjskih, Montfortskih, Ortenburžanov – povabili zraven še najpomembnejše *Hauptleut vnd Amptleute* iz posameznih dežel, ki bi morali na terenu uresničiti to, kar bi sklenili v delilni pogodbi. Ob glavarjih vseh dežel se v listini naštevajo nekateri nosilci najpomembnejših deželnih dvorskih služb. Prav presenetljivo je, da se na zadnjem mestu omenja tudi Folker III. Turjaški, ki pa ni – vsaj glede na ohranjeno dokumentacijo – opravljal nobene od omenjenih funkcij. Po kakšnem ključu je Folkerju pripadlo to imenitno poslanstvo, bi težko z gotovostjo presodili. Morebiti je nastopil kot predstavnik kranjskega plemstva, saj je bil kranjski glavar Konrad Kraig, ki je bil tudi prisoten na gradu Walsee, le Korošec. Podatek je nedvomno neizmerno dragocen za zgodovino rodbine same. Prisotnost v družbi grofov, glavarjev dednih dežel in nosilcev dvornih uradov je nesporen dokaz ugleda, ki so ga Turjačani uživali že pred koncem 14. stoletja. Če le-tega ravno ne moremo primerjati z ugledom Celjanov, Montfortskih grofov, Lichtensteinov in ostalih, ki jih uvrščamo v samo plemiško elito, pa podatek lahko interpretiramo kot namig, da so Turjačani že takrat veljali za najodličnejše izmed vseh kranjskih rodbin.

Tudi za samo zgodovino Kranjske in njenega plemstva je imel dogodek v Walseeju poseben pomen. Takrat se je namreč prvič zgodilo, da je bil nekdo izmed Kranjcev osebno navzoč pri sprejemanju odločitev znotraj habsburške dinastije. Kot že rečeno, so Habsburžani pritegnili plemiška predstavništva svojih dežel kot garante v pogodbah o ureditvi rodbinskih zadev. Toda tako v interni pogodbi (*Hausordnung*) iz 1355 kakor v podobnem dokumentu iz leta 1364 kranjskega zastopstva ne zasledimo.¹⁴⁶ Sicer v listini iz 1376 ne nastopajo deželna zastopstva, je pa očitno, da so plemiči, ki so listino pečatili, bili izbrani na podlagi svojih funkcij kot predstavniki dežel. Folker III. je bil tu očitno prisoten kot kranjski zastopnik.

¹⁴³ O delitvi 1379 in vseh kasnejših delitvah znotraj habsburške dinastije glej G. HÖDL, Habsburg, str. 131-147; E. ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, str. 137-145.

¹⁴⁴ Urkundenbuch des Landes ob der Enns, Band IX., Linz 1906, str. 1, št. 1.

¹⁴⁵ B. MEYER, Studien zum habsburgischen Hausrecht, Zeitschrift f. Schweizerische Geschichte 25, 27, 28 (1945, 1947, 1948).

¹⁴⁶ G. HÖDL, Habsburg, str. 80; navaja, da so 1355 tudi kranjski odposlanci prišli potrditi dinastično pogodbo na Dunaj; toda ob pregledu repertorija habsburških listin v državnem arhivu na Dunaju vira, ki bi potrjeval Hödlovo domnevo, nisem našel. Glede političnih razmer v sredini 14. stoletja prim. A. LHOTSKY, Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281-1358), Wien 1967.

Začetek 15. stoletja

Do začetka 15. stoletja so prizorišče zapustili skoraj vsi člani generacije, ki je imela v rokah usodo rodbine v drugi polovici 14. stoletja. Za nebolečo menjavo rodov sta poskrbela žena pokojnega Viljema Elizabeta Čreteška (1425†) ter Dipold (1421†), najmlajši Viljemov bratranec.¹⁴⁷ Tako Elizabeta kot tudi Dipold sta uveljavljala rodbinske interese in tako uspešno krmarila turjaško ladjo v nemirnem času, ko je v širšem avstrijskem prostoru vladala splošna politična negotovost. Stalni konflikti med sinovi vojvode Leopolda III. in pa delitve celotnega habsburškega dominija na posamezne enote – kot na primer povezava notranjeavstrijskih dežel – so povečevali vpliv stanov, se pravi predvsem plemstva, na politiko vladanja Habsburžanov.¹⁴⁸ Vojvode so za uresničitev političnih ambicij tako znotraj dinastije kot tudi proti zunanjim sovražnikom nujno potrebovali pomoč deželanov. Kot nazorjen primer naj omenim konflikt med Leopoldom IV. in Ernstom Železnim po smrti vojvode Viljema (1406†), v katerega so se avstrijski stanovi vmešali kot povsem samostojen politični faktor.¹⁴⁹ Tudi Kranjci so po svojih močeh podpirali Ernsta Železnega, v kar nas prepričuje listina, s katero se je vojvoda leta 1415 zahvalil Kranjcem za vojaško podporo.¹⁵⁰

Kar zadeva sodelovanje z deželnim knezom, Turjačani tudi tokrat niso stali ob strani. Elizabeta je bila dvorna dama žene vojvode Ernsta, Cimburge Mazovske. Poleg tega pa naj bi bil – tako piše Radics – Elizabetin nečak Jurij III. prvi izmed Turjačanov, ki je opravljal funkcijo kranjskega glavarja.¹⁵¹ Naklonjenost deželnega kneza so si seveda zaslužili z zvesto službo, za kar so prejemale plačilo v denarju in posesti. Že leta 1401 je vojvoda Viljem naročil svojemu komorniku, naj vsako leto nakaže njegovemu vitezu in služabniku Juriju Turjaškemu po dvesto goldinarjev kot letno plačilo. Denar naj bi prejemal v obliki štirih letnih obrokov.¹⁵² Kot obliko finančnega plačila moramo razumeti tudi gesto vojvode Friderika IV., ki je v zahvalo za zvesto službo odrešil iz zastave posesti, ki jih je Elizabeta Turjaška že pred časom zastavila Viridis Visconti, Friderikovi materi.¹⁵³ Elizabeta je nadaljevala s svojo Habsburžanom zvesto politiko vse do svoje smrti, saj je še leta 1420 kot priletnica – se pravi več kot dvajset let po smrti svojega moža – prejela 300 funtov dunajskih pfenigov v plačilo za opravljene usluge.¹⁵⁴

V celoti gledano je bila Elizabeta zagotovo centralna osebnost rodbine v prvih dvajsetih letih 15. stoletja in hkrati tudi ena od bolj uspešnih figur v zgodovini Turjačanov v srednjem veku. To, da je bila ženskega spola, očitno ni motilo ne nje ne Habsburžanov kot njenih formalnih gospodov. Še več, svoj spol je unovčila tako, da je kot dedinja po Fricu Čreteškemu priskrbela svojim naslednikom bogato dediščino v posesti in pa komorništvo na Kranjskem, v Marki in na Koroškem;¹⁵⁵ sebi pa je pridržala položaj dvorne dame, ki ga je nekoč zaseda-

¹⁴⁷ Glej genealoško tabelo.

¹⁴⁸ E. ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs*, str. 136-145; G. HÖDL, *Habsburg*, str. 131-157.

¹⁴⁹ G. HÖDL, *Habsburg*, str. 149-151; A. NIEDERSTÄTTER, *Österreichische Geschichte 1400-1522: das Jahrhundert der Mitte: an der Wende von Mittelalter zur Neuzeit* (Österreichische Geschichte, hg. H. WOLFRAM), Wien 1996, str. 142-143.

¹⁵⁰ HHStA AUR, 1415, april 23., Dunajsko Novo mesto (prepis B. Otorepec – Zgod. inšt. ZRC SAZU).

¹⁵¹ P. RADICS, *Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg*, str. 23.

¹⁵² MMVK 20, str. 162, št. 276: *das wir unserm getreun lieben Jörgen von Awrsperg unserm ritter fur sein jargelt benennet haben 200 guldein ze geben jerichleich, die weil er unser diener ist, die im unser kamernmeister ... aus unser kamer ze vier zaiten im jar, zu yeder quattember 50 guldein, von menikleich sol richten.*

¹⁵³ *Ibid.*, str. 174-175, št. 302.

¹⁵⁴ *Ibid.*, str. 185, št. 325.

¹⁵⁵ Glej podpoglavje o rodbinski posesti pri Mokronogu. Za komorništvo MMVK 20, str. 177, št. 307.

la njena pokojna mati iz Čreteža.¹⁵⁶ Kot dvorna dama je bila Elizabeta nedvomno bližje vojvodi kot pa nekateri drugi plemiči, kar ji je prišlo prav, ko si je skupaj s svojim sinom prizadevala priti do bratove dediščine, zaradi česar sta Turjačana prišla v spor s preostalimi Čreteškimi in pa z njihovimi sorodniki s Štajerske Perneggi.¹⁵⁷ Elizabeta je tako izrabila objektivne prednosti, sama stopila do vojvode ter ga naprosila, da ji je podelil fevde, ki so včasih pripadali njenemu bratu.¹⁵⁸

Dobri odnosi z deželnim knezom ambicioznim Turjačanom očitno niso zadostovali. Sodelovali so celo s samim Sigismundom Luksemburškim, ki se je v začetni fazi svoje vladavine bojeval z Benetkami za prevlado nad jadranskim prostorom. Situacija je bila permanentno napeta v Furlaniji, kjer so Benečani vseskozi pritiskali na izvoljenega patriarha Ludvika Tecka. Naposled so leta 1418 izkoristili njegovo odsotnost ter smrt državnega vikarja Fridrika Ortenburškega, in se dokončno polastili večine patriarhovih posesti v Furlaniji. Ogrska vojska je intervenirala šele konec leta 1419.¹⁵⁹ To je bilo za Turjačane ugodno, saj je bil Jurij III. zastopnik državnega namestnika v Furlaniji, s tem pa se je tudi sam uvrščal v kraljevi tabor.¹⁶⁰ Sigismund mu je kot svojemu pristašu v marcu 1420 podelil pravico spremstva (*Gelaitrecht*) v furlanski Pušji vasi (Venzzone), ki jo je predhodno odvezel nekemu čedadskemu meščanu zaradi sovražnega obnašanja.¹⁶¹ Žal akcija ogrske vojske ni obrodila sadov na daljši rok, Benečani pa so zadržali primat v Furlaniji. Upoštevač nastale razmere se tako tudi ne moremo čuditi, da kasneje ne slišimo nič več o Turjačanih kot izvajalcih pravice spremstva, pa čeprav je Sigismund to podelil tudi Jurijevim moškim naslednikom.

V skladu z zmožnostmi so Turjačani ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja podjetno zaokroževali svojo posest okoli turjaškega gradu. Od tod so skušali zlasti z odkupovanjem posesti izriniti oziroma si podrediti manjše konkurenčne gospode, po drugi strani pa so z usklajenim pridobivanjem kmetij prodirali na Ižansko.¹⁶² Utrjevanje gospostva nad ozemljem je pogosto potekalo samovoljno in brezobzirno na škodo soseдов, kar je povzročalo dolgotrajne spore. Spor z Bistrom glede medsebojne razmejitve pri Nadlišku, nekaterih tamkajšnjih posesti in pravic se je vlekel skoraj trideset let.¹⁶³ Dokončno so Turjačani privolili v poravnavo šele 1433.¹⁶⁴ Do ekscesov je prišlo tudi v odnosih s Stično, kjer je prišlo celo do nasilnega obračunavanja med hlapci obeh gospodov. Jurij III. je samostanu zaplenil 135 glav male živine, povrhu vsega pa je povzročil stiškimi menihom še toliko škode, da mu je grof Herman Celjski, ki je posredoval kot razsodnik, naložil plačilo visokih 200 mark dunajskih pfenigov odškodnine.¹⁶⁵ Nekaj podobnega se je dogajalo ljubljanskim

¹⁵⁶ Elizabeta se omenja kot dvorna dama med leti 1407 (MMVK 20, str. 171, št. 294) in 1425 (ibid., str. 200, št. 345).

¹⁵⁷ Glej podpoglavje o posesti pri Mokronogu.

¹⁵⁸ MMVK 20, str. 171, št. 294; str. 177, št. 307.

¹⁵⁹ M. WAKOUNIG, Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um Vorherrschaft im adriatischen Raum, Diss. der Universität Wien 1990, str. 117-125. O Sigismundu H. KOLLER, Sigismund (1410-1437), v: Kaisergestalten des Mittelalters, hg. H. BEUMANN, München 1991, str. 277-301.

¹⁶⁰ E. TRAVERSA, Das Friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig (1420), Erster Teil, Wien/Leipzig 1911, str. 25.

¹⁶¹ W. ALTMANN, Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410-1437), 1. Bd. (1410-1424), Regesta Imperii XI, Innsbruck 1896-7, št. 4052. O pravici spremstva M. KOSI, Potujoči srednji vek, str. 179-181.

¹⁶² Glej podpoglavje o izgradnji centralnega gospostva okoli Turjaka.

¹⁶³ HHSStA AUR, 1404, junij 7.; ibid., 1427, september 29. (obe listini po prepisu B. Otorepca – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁶⁴ HHSStA AUR, 1433, julij 13. (prepis B. Otorepca – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁶⁵ MMVK 20, str. 269, št. 292.

meščanom, saj so jim Turjačani skušali preprečiti izkoriščanje gozda na širšem območju med Mokrcem, Želimljami in Igom, do česar so razburjeni oškodovanci imeli pravico – kakor je zapisano v dokumentih – že več kot sto let.¹⁶⁶ Morebiti je prav razsodba vojvode Ernsta iz leta 1421 v prid meščanom pomračila duha Juriju III. v tolikšni meri, da je ta z *angriffen, rauben, prandt, todslegen* skupaj s svojimi pajdaši opustošil deželo.¹⁶⁷ Če se je to res zgodilo ravno zaradi omenjenega spora, ne morem z gotovostjo trditi, je pa očitno, da sta si bila oba dogodka časovno zelo blizu, kar dovoljuje predvidevanje neke logične soodvisnosti. Brezobzirna politika utrjevanja gospostva se je odražala tudi v manjših izsiljevanjih šibkejših partnerjev. Zgovoren je primer ljubljanskega meščana Henrika Kaltenbergerja, ki je 1412 kupil nekaj zemlje od Dipolda Turjaškega.¹⁶⁸ Ta je Ljubljančana prevaral, saj mu ni izročil ne posesti, pa tudi denarja mu ni hotel vrniti. Naposled je Kaltenbergerju po osmih letih in nešteti posredovanjih pri deželnem upravitelju le uspelo izterjati vplačano vsoto denarja.¹⁶⁹

Kako pa lahko ocenimo gmotno moč rodbine ob začetku 15. stoletja? Finančna nakazila in še zlasti čreteška dediščina, oboje skupaj je zagotovo prispevalo k stabilnemu položaju. Na relativno finančno sposobnost kažeta višini izplačanih obveznosti do zakonskih partnerjev. Konrad Kraig, koroški deželni glavar je moral biti prav zadovoljen, ko je njegova žena, Margareta Turjaška dobila od svojih sorodnikov za doto skoraj tisoč goldinarjev. Podobno visoka je bila tudi jutrnja, ki jo je Avstrijki Ani iz Plankensteina izplačal Herbord VI.¹⁷⁰ Gledano iz perspektive stanovske hierarhije plemstva ustrežata višini plačanih zakonskih obveznosti vsotam, ki so jih nakazovali svojim partnerjem plemiči iz najpremožnejših štajerskih rodbin, ki so sedele na viteški klopi.¹⁷¹ Kljub vsemu nas visoki ženitni izdatki ne smejo zavesti v prepričanje, da so se Turjačani kopali v denarju. Za tako visoke stroške, kot so bili ženitni izdatki, se niso branili niti kratkoročnega prodajanja in ne zastavljanja manjših posesti. Očitno so na ta način skušali kriti sprotne stroške. Če ne bi razpolagali s konkretnimi podatki, bi si težko predstavljali, da so bili včasih celo čisto brez denarja. Le tako si lahko na primer razlagamo, da je močna Elizabeta v stiski zastavila celo srebrno posodo, ki – za nameček – še ni bila njena, ampak last nikogar drugega kot same Cimburge Mazovske, žene vojvode Ernsta Železnega.¹⁷² Finančna stiska je Jurija III. celo prisilila, da je dolg do Konrada Kraiga, svojega svaka, poravnal na še edino možen način in sicer tako, da mu je izročil svoj del turjaškega gradu.¹⁷³ Prisotnost Kraigov ni trajala dolgo, saj so se Herbord VI., Folkart in Engelhard ponovno dokopali do začasno izgubljenega dela gradu že štiri leta kasneje.¹⁷⁴ Vse navedeno se sklada z splošnimi ugotovitvami, da tudi relativno premožnejši

¹⁶⁶ B. OTOREPEC, Gradivo za zgodovino Ljubljane, (I-IX, Ljubljana, 1956-65), zv. 3., št. 40 (odslej GZL).

¹⁶⁷ Razsodba vojvode v GZL, zv. 3., št. 43; divjanje Jurija v MMVK 20, str. 194, št. 334.

¹⁶⁸ MMVK 20, str. 176, št. 304.

¹⁶⁹ Ibid., str. 178, št. 310; str. 181, št. 314, 315; str. 182, št. 316; str. 184, št. 322, 323.

¹⁷⁰ MMVK 20, str. 179, št. 311; str. 197, št. 342; str. 198, št. 343.

¹⁷¹ H. BILOWITZKY, Die Heiratsgaben in der Steiermark während des späten Mittelalters unter stände- und wirtschaftsgeschichtlichem Aspekt (tipkopis), Phil. Diss. Graz 1977, tabela 7 in 8.

¹⁷² MMVK 20, str. 200, št. 345, 346.

¹⁷³ HHStA AUR, 1432, junij 5. (prepis B. Otorespec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *Ich (Jurij II. Turjaški, op. A.K.) lass ewer gnad wizen das ich mainen tail an der vesten Aursperg ... nichts ausgenommen ... geben vnd vermacht hab dem edelen herren hern Chonraten von Kreig ... nach ausweisung des gemechtbriefs so er vom mir darumb hat.*

¹⁷⁴ MMVK 20, str. 216-7, št. 383.

plemiči niso razpolagali z velikimi količinami gotovine, saj so denar – če so ga od nekod le dobili – nemudoma investirali naprej, največkrat v posest.¹⁷⁵

Cesar Friderik III. in dokončen preboj Turjačanov med plemiško elito Notranje Avstrije

Leta med 1440 in 1470

S smrtjo Alberta II. (1439), prvega habsburškega kralja Ogrske in Češke in z rojstvom njegovega sina Ladislava Posthumusa (1440), se je za avstrijske dedne dežele in sosede začelo dolgo obdobje nemira, ki so ga – v grobem rečeno – zaznamovali spopadi za prevlado nad srednjeevropskim prostorom. V metežu bojev, ki so se z različno intenzivnostjo vlekli celo drugo polovico 15. stoletja, je pripadala ključna vloga kralju, od 1452 pa tudi cesarju Frideriku III. Habsburškemu, ki mu zgodovinarji dolgo časa niso pripisovali posebnih vladarskih spretnosti.¹⁷⁶ To je le delno upravičeno, saj se je mladi Friderik že v prvih letih svojega kraljevanja angažirano zavzel za dinastijo, še zlasti pa za svoj položaj znotraj nje. Neprestani spori z Dunajem in avstrijskimi stanovni, ki so leta 1441 Friderika celo izgnali iz glavnega mesta, so naposled pripomogli, da se je cesar boljše počutil v Notranji Avstriji.¹⁷⁷ Med leti 1440 in 1470 je celo stalno prebival v štajerskem Gradcu, kar je bilo v neki meri ugodno tudi za Kranjsko in njene deželane. Bližina rezidence in trdnjša povezava notranjeavstrijskih dežel je omogočala intenzivnejše sodelovanje s centrom oblasti, kar se je odražalo v povečani vlogi Kranjcev v upravno-političnem aparatu deželnega kneza. Izmed kranjskih rodbin so bili Turjačani poleg Lambergov in Černomaljskih tisti, ki so iz nastale situacije potegnili največ.¹⁷⁸

Približevanje Turjačanov deželnemu knezu do 1462

Osvetlimo najprej potek političnih dogodkov, ki so postopoma pripeljali do popolnega zblizanja med Turjačani in Friderikom. Že takoj, ko se je golobradi, leta 1415 rojeni gospod Notranje Avstrije rešil skrbništva svojega strica, Friderika Tirolskega, se je moral soočiti z nevarnostjo, ki mu je pretila s strani Celjskih grofov in njihovega mogočnega teritorija, ki se je zajedal v samo srce dednih dežel. Ogroženost teritorialne celovitosti je dosegla vrhunec, ko je leta 1436 cesar Sigismund izstavil v Pragi privilegij, s katerim je Celjane povišal v državne kneze, njihov teritorij pa v državno neposredno kneževino s svojim ograjnim

¹⁷⁵ M.J. WENNINGER, Die Finanzkraft des Adels und die Finanzierung außergewöhnlicher Ausgaben mit besonderer Berücksichtigung Tirols um 1400, Jahrbuch der Oswald Wolkenstein Gesellschaft 2 (1982/3), str. 147.

¹⁷⁶ O Frideriku, njegovi vladavini in ocenah njegovih sposobnosti E. ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, str. 145-155; A. NIEDERSTÄTTER, Das Jahrhundert der Mitte, str. 135-182; G. HÖDL, Habsburg, str. 191-227; H. KOLLER, Aspekte der Politik des Hauses Österreich zur Zeit Regierungsantrittes Friedrichs III, Österreich in Geschichte und Literatur 29 (1985), str. 142-159.

¹⁷⁷ G. HÖDL, Habsburg, str. 205-6; G. BUTTLAR, Die Belagerung des Ladislaus Posthumus in Wiener Neustadt 1452, Militärhistorische Schriftenreihe 57 (Wien 1986), str. 4.

¹⁷⁸ Nekaj zanimivih izsledkov o teh kranjskih rodbinah v službi Friderika lahko najdemo v P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III. (1440-1493): Hof, Regierung und Politik, 3 Bde., Beihefte zu J.F. Böhmer, Regesta Imperii 17, München 1997.

sodiščem. Vojvodi Frideriku, ki dovoljenja za povzdig Celjanov ni dal – med drugim se je v času izstavitve mudil na romanju v Palestini – ni preostalo nič drugega, kot da je skušal rešiti spor z vojaškimi sredstvi.¹⁷⁹ Za spopad sta obe strani potrebovali zaveznike med deželani. Pomoč Turjačanov, ki so verjetno veljali za najmočnejše deželane na Kranjskem, bi tako Celjanom kot tudi Frideriku prišla presneto prav. V ta kontekst je najverjetneje potrebno umestiti tudi obe večji fevdni podelitvi iz 1436 in 1437. Friderik III. je prehitel soimenjaka Celjana, saj je že v januarju 1436 izpolnil željo Herborda VI. in mu podelil del Turjaka, ki ga je imel predhodno v fevdu njegov bratranec Jurij.¹⁸⁰ Leto kasneje si je skušal naklonjenost Herborda pridobiti Friderik Celjski s fevdno podelitvijo 22 hub, ki so se nahajale pri Mirni.¹⁸¹ Kljub poskusom snubljenja in kljub poteku vojaških akcij v bližini Turjaka – habsburški pristaši so zažgali Lož, a bili premagani pri Mokronogu – pa izgleda, da so se Turjačani držali ob strani.¹⁸² Iz nekaterih dokumentov je namreč razvidno, da so obdržali korektne, če ne celo prijateljske odnose z obema sovražnima stranema. Še ko je trajal spopad, je Herbord poslal k vojvodi Ortolfu Pernegga s Štajerske s pismeno prošnjo, da naj Friderik uredi razne stvari, povezane s Friderikom Creteškim. Zaključek pisma je Herbord oblikoval tako, da je iz njega razvidna želja po dobrih odnosih z deželnim knezom.¹⁸³ Poleg tega se Turjačani tudi niso nahajali na spisku deželnih – beri deželnoknežjih – sovražnikov, ki je bil priložen listini o sklenitvi premirja iz marca 1441.¹⁸⁴ Kakor že rečeno, pa se tudi proti Celjanom niso hoteli bojevati. Da so do določene mere celo sodelovali s Celjani, priča podatek iz 1441, ko so grofje izročili Turjačanom v čuvanje svojega ujetnika Bartolomeja iz Firenc, ki so ga ujeli v Zagrebu.¹⁸⁵ Po ponovnem izbruhu sovražnosti med obema strankama leta 1442 so celjski pristaši skušali zavzeti Ljubljano in Novo mesto. Akcije so za Celjane izpadle klavmo, tako da je 1443 prišlo do poravnave.¹⁸⁶ Na vprašanje, če so Turjačani tudi v drugi “rundi” ostali nevtralni, na podlagi ohranjenih virov ni mogoče z zanesljivostjo odgovoriti. Je pa povsem verjetno, da so se bolj približali Frideriku, saj so prav v letu pomiritve prejeli v fevd grad Šumberk.¹⁸⁷ Le težko si predstavljamo, da bi ga dobili, ko bi aktivno podpirali deželnemu gospodu sovražno stran!

V boju za prevlado med Celjani in Friderikom III. je odigral posebno vlogo Goriški grof Henrik IV. Po podpisu medsebojne dedne pogodbe med celjsko in goriško grofovsko hišo v letu 1437, še bolj pa po tem, ko je Ulrik II. Celjski postal skrbnik goriških dedičev, je grof Henrik postal zgolj figura v rokah Celjana. Stara pogodba o dedovanju med Goriškimi in Habsburžani iz 1394 je s tem povsem izgubila svoj pomen, kar je zbudilo upravičene strahove pri Frideriku, ki si je na vsak način skušal zagotoviti nasledstvo po Goriških.¹⁸⁸ Kralj je

¹⁷⁹ Podrobno o tem P. ŠTIH, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 227-254.

¹⁸⁰ MMVK 20, str. 215, št. 380.

¹⁸¹ Ibid., str. 222, št. 394; glej tudi podpoglavje o posestih na vzhodnem Dolenjskem.

¹⁸² O fajdi P. ŠTIH, Celjski grofje, str. 247-8; F. KRONES von MARCHLAND, Die Freien von Sanegg und ihre Chronik als Grafen von Cilli, II. Teil: Cillier Cronik, Graz, 1883, str. 84-85. Da so Turjačani ostali nevtralni, je bil mnenja tudi Radics, Herbard VIII., str. 26-27.

¹⁸³ MMVK 20, str. 224, št. 399: *das ich mit sambt meinen freunten umb euer genad alzeit gern verdingen will...*

¹⁸⁴ B. OTOREPEC, Seznam “deželnih sovražnikov” na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436-1443, v: Grafenauerjev zbornik, str. 331-342.

¹⁸⁵ MMVK 20, str. 230, št. 407.

¹⁸⁶ P. ŠTIH, Celjski grofje, str. 248.

¹⁸⁷ MMVK 20, str. 233, št. 412.

¹⁸⁸ Splošne okoliščine: C. THOMAS, Kampf um die Weidenburg. Habsburg, Cilli, Görz 1440-1445, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchiv 24 (1971), str. 1-86; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, str. 329-384.

hotel izsiliti popuščanje Henrika Goriškega tako, da mu ni hotel potrditi oziroma podeliti državnega fevda. Poleg tega ga je hotel tudi finančno izčrpati, saj je leta 1444 mobiliziral komorno sodišče zaradi starih in neporavnanih goriških dolgov.¹⁸⁹ Na zelo podoben način so skušali nekaj let kasneje izsiljevati Henrika IV. tudi Turjačani. Bistvo spora so predstavljale zahteve Engelharda do Goriškega grofa, ki naj bi zadevale izplačilo denarja, ki so ga dolgovali Turjačanom že izumrli Rihemberški. Dolg je moral biti izjemno star, saj so omenjeni plemiči s Krasa izumrli že v drugi polovici 14. stoletja.¹⁹⁰ Iz ohranjenih listin je razvidno, da so v šestdesetih letih omenjenega stoletja Rihemberški res postavljali Turjačane kot poroke za denar, izposojen pri Židih, iz česar bi lahko nastali dolgovi.¹⁹¹ Grof se je izplačilu spretno izmikal in šele intervencija obeh Habsburžanov je privedla do tega, da je Henrik leta 1451 le obljubil plačati Turjačanu 2000 goldinarjev, kar je bila za obe strani visoka vsota.¹⁹² Morda v domnevah ne grem predač, ko poskušam v akciji deželnega kneza in Turjačanov videti določeno povezavo. Naj navedem glavne argumente. Oba primera izterjave dolgov sta potekala približno v istem času. V obeh primerih je šlo za zelo stare dolgove in velike zneske, kar bi lahko povezovali z določenimi pritiski in ne samo z običajno poravnavo obveznosti. K temu naj dodam še to, da je v turjaško zadevo aktivno posegel tudi deželni knez, kar je naposled prisililo Goriškega grofa h kooperativnosti. Če te argumente sprejmemo, potem si lahko privoščimo tudi hipotezo, da so Turjačani ob koncu štiridesetih letih 15. stoletja aktivno podpirali pritisk Habsburžanov na Henrika IV., pri tem pa še pametno pristavili svoj lonček.

V petdesetih in začetku šestdesetih let so avstrijske dežele še vedno pretresali notranji spopadi. V boju za izročitev Ladislava Posthumusa so avstrijski stanovi oblegali cesarja v Dunajskem Novem mestu, Friderik III. pa se je moral bojevati tudi z Goriškimi za celjsko dediščino. V najtežjih trenutkih so cesarju stali ob strani zlasti notranjeavstrijskih stanovi, brez pomoči katerih bi Friderik III. le težka obvladal položaj.¹⁹³ Potreba po vojaški pomoči je naposled tudi Turjačane pripeljala dokončno in čvrsto v cesarski tabor. Poglejmo si razvoj dogodkov. Po smrti Ladislava Posthumusa leta 1457 sta se brata Friderik III. in Albert sporazumela, da pripade prvemu Spodnja Avstrija z Dunajem, medtem ko naj bi Albert prejel v upravo Zgornjo Avstrijo. Zaradi splošnih razmer v deželi – divjanje najemniških čet, lakota, težko finančno stanje – se je Friderikov položaj začel kmalu slabšati. Na Dunaju in v Zgornji Avstriji se je formirala močna opozicija, ki se je povezala z vojvodo Albertom, ki je želel omenjeno področje iztrgati izpod bratovega nadzora. Od poletja 1461 sta se brata tudi formalno nahajala v vojni. Zaradi ogroženosti glavnega mesta se je Friderik v avgustu 1462 skupaj z manjšim kontingentom notranjeavstrijskega plemstva premaknil iz Dunajskega Novega mesta v dunajski "Burg". Neposredni spopadi v samem mestu so se začeli 16. okto-

¹⁸⁹ C. THOMAS, Kampf um Weidenburg, str. 33, 55.

¹⁹⁰ K. TROTTER, Die Herren von Reifenberg, str. 491-573.

¹⁹¹ ARS, 1361, julij 2., (Ulrik Rihemberški potrjuje, da je postavil Jurija Turjaškega za poroka Židu Eliasu za 10 mark pfen. beneških šilingov); ARS, 1363, januar 11. (Ulrik Rihemberški obljublja, da bo Jurija Turjaškega in dediče odrešil od poročstva pri Židu Eliji za posojenih 600 goldinarjev) (Obe listini po prepisu B. Otorepca – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁹² HHSStA AUR, 1451, maj 1. (prepis Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *Wir Hainraich von Gorcz... Bekemen ... das wir getrewn Engelhartan Aurspürger ... auf den schpruch so der hochgeboren ... herczog Albrecht ... getan hat vm vordrung von der Riffenberger wegen dar rurend schuldig sein vnd gelten schullen zway tausent gulden ducaten ..., dieselben summ gulden gelob vnd versprechen wir dem benannten Engelhartan ... zu peczallen in zechn jaren von datum des brieffs...*

¹⁹³ G. HÖDL, Habsburg, str. 208-9; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, str. 364-66; E. ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, str. 145-150.

bra, ko so Dunajčani napadli kralja v njegovi rezidenci. 1. novembra se jim je pri obleganju rezidence pridružil tudi vojvoda Albert. Toda že kmalu sta na pomoč cesarju prišli vojski notranjeavstrijskih stanov in pa češkega kralja Jurija Podjebradskega, kar je pripomoglo k deblokiranju oblegane posadke in h končanju konflikta.¹⁹⁴ Pomemben del vojaškega notranjeavstrijskega kontingenta so sestavljali kranjski plemiči. Cesar "osvoboditeljem" ni ostal dolžan, saj jih je za pomoč bogato nagradil. Tako je kranjskemu deželnemu plemstvu s privilegijem potrdil izboljšanje deželnega grba.¹⁹⁵ Med zaslužnimi se v listini omenjajo na pomembnem mestu tudi Turjaški, ki so bili za izkazano pomoč še posebno nagrajeni, pa čeprav je Pankrac Turjaški celo odkrito sodeloval z vojvodo Albertom.¹⁹⁶ Izgleda, da je angažma dokončno pripomogel, da so si Turjačani utrli pot med najožje in najzvestejše cesarjeve sodelavce, saj so si v kratkem času po tem dogodku razni rodbinski člani uspeli pridobiti številne službe, časti in posesti.

Pridobivanje služb in sorazmerno naraščanje ugleda po 1462

Poleg spretne rodbinske politike, so k vrtočlavem vzponu Turjačanov še zlasti prispevale spremembe v organizaciji deželnoknežje uprave. V času Friderika III., še zlasti pa kasneje, ko je na prestolu sedel njegov sin Maksimilijan, se je v upravi kamerálnih posesti in financ ter na čelu javnih funkcij vse bolj uveljavljalo uradništvo, ki se je kakor po pravilu rekrutiralo v krogu deželnega plemstva.¹⁹⁷ Logično je, da se je Friderik III. pri izbiri svojih uradnikov naslonil na njemu bližnje plemstvo notranjeavstrijskih dežel. Tako so po izkazani zvestobi in vojaški intervenciji na strani Friderika III. prišli na svoj račun tudi Turjačani.

Že v kratkem časovnem razdobju od 1462 do 1470 so si uspeli pridobiti tri različne dvorske službe. Dedno službo deželnih maršalov je ne dolgo po odrešilni vojaški intervenciji cesar Friderik III. podelil bratom Juriju, Viljemu in Hansu kot plačilo za pomoč v boju proti svojemu bratu.¹⁹⁸ Pankrac, Turjačan s Turjaka, in njegov bratranec Jurij sta občasno nastopala tudi kot cesarjeva stolnika.¹⁹⁹ Za nameček je Friderik III. leta 1469 podelil Pankracu, svojemu stolniku, komorništvo na Kranjskem in v Marki.²⁰⁰ Tu pa smo pri najdonosnejši izmed omenjenih dvorskih služb, ki so jo predhodniki te generacije Turjačanov imeli v rokah že pred nekaj desetletji.²⁰¹ Poleg Pankraca je opravljal komorništvo tudi njegov bratranec iz Šumberka, Viljem, ki je bil od vseh rodbinskih članov njegove generacije najbolj povezan s cesarjem. Že v šestdesetih letih je imel hišo v Dunajskem Novem mestu ter nasto-

¹⁹⁴ Glej dela v zgornji opombi. Podrobneje o poteku spopadov P. CSENDES, Wien in den Feuden der Jahre 1461-1463, Militärhistorische Schriftenreihe 28 (Wien 1974).

¹⁹⁵ ARS – deželne listine, 1463, januar 12. (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁹⁶ J. CHMEL, Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.), 1. Bd., Wien 1849, št. 3949 (dalje CHMEL).

¹⁹⁷ O upravi v drugi polovici 15. stol. glej G. GÄNSER, Landesfürstliche Beamte zur Zeit Andreas Baumkirchers, v: Andreas Baumkircher und seine Zeit, Symposium im Rahmen der "Schlaininger Gespräche" vom 24.–26. September 1982 auf Burg Schlaining, Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland, 67 (1983), str. 183-188; isti, Die rechtliche, soziale und kulturelle Stellung der österreichischen Beamten unter Maximilian I. Phil. Diss., Graz 1976; P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III.

¹⁹⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv in Auersperg, Carniola N. v. 1 (1910), str. 34, št. 474 (odslej C 1910).

¹⁹⁹ C 1910, str. 230, št. 500, 501.

²⁰⁰ CHMEL, št. 5648.

²⁰¹ Glej tudi zgoraj o Elizabeti Čreteški, poročeni z Viljemom Turjaškim.

pal v letih med 1468 in 1478 kot *prepositus camere*.²⁰² S to službo so bile v drugi polovici 15. stoletja povezane široke kompetence iz resorja deželnoknežjih financ, kar je komorniku zagotavljalo pomemben položaj tako na dvoru kot med deželani.²⁰³ Komorniki kot sta bila na primer Sigmund Prüschenk ali Kaspar Rogendorf so spadali celo med najbližje cesarjeve sodelavce.²⁰⁴ Kot komornik in maršal si je Viljem pridobil še naziv cesarjevega svetovalca (*Rat*).²⁰⁵ Po opravljenih raziskavah omenjene institucije ni mogoče razumeti kot specifične službe v upravi ali na dvoru, saj so bili svetovalci vladarjevi zaupniki, ki so jim lahko zaupali najrazličnejše zadolžitve.²⁰⁶ Tako je Viljem, cesarjev *rat* ob koncu 15. stoletja končno uspel doseči tudi položaj kranjskega deželnega glavarja.²⁰⁷ Še več izkušenj na tem področju je imel Viljemov bratranec Pankrac, ki je bil glavar v Metliki med leti 1470 in 1492.²⁰⁸

Vzporedno s pridobivanjem pomembnih položajev se je večal tudi ugled rodbine, kar ni ostalo skrito tudi starejšim raziskovalcem rodbinske zgodovine.²⁰⁹ Posamezni Turjačani so se vse pogosteje mudili v bližini cesarja in dvora. Izjemno zanimivo je, da je Volkart celo odraščal na dvoru ob samem Maksimilijanu kot njegov paž, na podlagi česar lahko sklepamo, da je mladega prestolonaslednika tudi osebno dobro poznal. Morda je ob mladem Maksimilijanu tudi prepotoval mnoge dežele in spoznal veliko pomembnih oseb političnega in kulturnega življenja poznosrednjeveške Evrope.²¹⁰ Na cesarskem dvoru so kot paži ob Volkartu prebivali še nekateri drugi plemiči, ki so izhajali iz najprodornejših družin, kot so bili naprimer Stubenbergi, Rogendorfi ali Liechtensteini.²¹¹ Na ta način so Turjačani vedno znova prihajali v stik z najodličnejšo plastjo plemstva, kar se je končno manifestiralo v sklenitvi vrste poročnih povezav med Turjačani in Habsburžanom bližnjimi rodbinami. Tako se je ena od Viljemovih sester poročila z uglednim Sigmundom Prüschenk, komornikom in dvornim maršalom, medtem ko je druga vzela Andreja Hohenwarta, glavarja v Metliki in brata Viljema Hohenwarta, ki je bil cesarjev svetovalec.²¹² Vrhunec pa je zagotovo bila poroka komornika, stolnika in glavarja v Metliki Pankraca Turjaškega z Ano, hčerko grofa Dujma Frankopana.²¹³

Kakor drugim svetovalcem in komornikom je cesar tudi Viljemu Turjaškemu nalagal opravila diplomatskega značaja. Kot cesarski odposlanec se je Turjačan leta 1471 mudil na državnem zboru v Regensburgu, kasneje pa je opravljal še vlogo cesarskega odposlanca na

²⁰² CHMEL, št. 4726, 5489; isti, Monumenta Habsburgica, Sammlung von Aktenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576, 1. Abt.: 3. Bd., Wien 1855, str. 726, št. 274 (dalje MH); J. MAYER, Geschichte der Wiener-Neustadt, 1. Bd., Wiener Neustadt 1926, str. 89.

²⁰³ B. SEUFFERT, Drei Register aus den Jahren 1478-1519, Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders der deutschen Südostens, Innsbruck 1934, str. 102.

²⁰⁴ B. SEUFFERT, Drei Register, str. 101, P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III., str. 207, 147.

²⁰⁵ P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III., str. 232.

²⁰⁶ Ibid., str. 150-237; G. GÄNSER, Die landesfürstliche Beamte, str. 188; konkretni primeri nalog. B. SEUFFERT in G. KOGLER, Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396-1519, Teil 2., Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 4 (1958), str. 110, 111, 153.

²⁰⁷ C 1910, str. 240, št. 539.

²⁰⁸ C 1910, str. 230, št. 500; str. 232, št. 505, 507; str. 235, št. 519; str. 239, št. 535; MH, str. 917, št. 1268.

²⁰⁹ F.X. RICHTER, Die Fürsten und Grafen von Auersperg, str. 676; P. RADICS, Herbard VIII. Freiherr von Auersperg, str. 30.

²¹⁰ H. FICHTENAU, Der junge Maximilian (1459-1482), Wien 1965.

²¹¹ CHMEL, n. 5207.

²¹² Glej rodbinsko deblo. O Prüschenku in Hohenwarta P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III., str. 226, 207.

²¹³ C 1910, str. 229, št. 498.

zasedanjih deželnih stanov.²¹⁴ Na potovanjih te vrste je sklenil poznanstva z vplivnimi političnimi figurami iz vse države, kar je razvidno iz podatka, da je mejni grof Brandenburški Albert Ahil skušal prav preko Viljema hitreje prodreti s svojimi zadevami do samega cesarja.²¹⁵ Povečevanje moči in ugleda je končno prineslo s seboj tudi formalno napredovanje v stanovski hierarhiji. Turjačane so namreč tja v drugo polovico 15. stoletja šteli le k viteškim rodbinam. To se je spremenilo ob koncu stoletja, ko je po vsej verjetnosti funkcija glavarja Viljemu prinesla baronski status (*Freiherrenstand*), s tem pa tudi mesto na gosposki klopi.²¹⁶

Vidiki ekonomske moči v drugi polovici 15. stoletja

V svojem članku o gospodarskem položaju plemstva v poznem srednjem veku je Sablonier večkrat ponovil že znano tezo, da se je v obdobju med 1330 in 1470 večina kontinentalnega plemstva občasno soočala s težavami gospodarske narave.²¹⁷ Čeprav splošnega konsenza glede vzrokov za to v znanstvenih krogih ni in ga glede na spekulativnost teoretičnih modelov tudi ni pričakovati, pa je vseeno nedvomno jasno, da je dobršen del finančnih težav plemstva izviral iz občih ekonomskih sprememb, ki jih je narekovala agrarna kriza.²¹⁸ Bistvo krize naj bi bilo v tem, da so zaradi zmanjševanja števila prebivalstva, ki so ga poleg drugih dejavnikov razredčile zlasti kužne bolezni, drastično padle cene živil na trgu. To je za seboj potegnilo relativno zmanjševanje vrednosti zemlje, kar je prizadelo predvsem plemiče kot zemljiške gospode.²¹⁹ Njihovo preživetje je bilo zato v veliki meri povezano z iskanjem dodatnih virov dohodkov, po možnosti v obliki gotovine. Predvsem pri manj premožnih plemičih so zemljiški dohodki postajali vse bolj subsidiaren vir v rodbinskem proračunu.²²⁰

Kako pa so se v nastali situaciji znašli Turjačani? Poglejmo najprej spremembe v obsegu zemljiške posesti kot osnovi ekonomske moči rodbine! Kakor je razvidno iz analize razvoja posesti, je Turjačanom prav v prvi polovici 15. stoletja uspelo še enkrat povečati število podložnih hub. S tem so se povzpeli med največje zemljiške gospode na Kranjskem.²²¹ Čeprav donosnost zemljiške posesti, kakor sem omenil v predhodnem odstavku, ni bila več odločilnega pomena za finančno stabilnost, pa je na podlagi izsledkov drugih raziskav

²¹⁴ P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III., str. 232.

²¹⁵ B. SEUFFERT, Drei Register, str. 102.

²¹⁶ F.X. RICHTER, Die Fürsten und Grafen, str. 713; o kranjskih stanovskih listah S. VILFAN, Struktura stanov, deželne finance in reformacija, ZČ 49 (1995), str. 175-181.

²¹⁷ R. SABLONIER, Zur wirtschaftlichen Situation des Adels im Spätmittelalter, v: Adelige Sachkultur im Spätmittelalter, Internationaler Kongreß Krems an der Donau von 22. bis 25. September 1980, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 400 (1982), str. 13.

²¹⁸ Ibid., str. 19. O kontroverzah poznosrednjeveške krize glej W. ABEL, Strukturen und Krisen der spätmittelalterlichen Wirtschaft, Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 32 (Stuttgart 1980); isti, Landwirtschaft 1350-1500, v: Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, hgg. H. AUBIN in W. ZORN, Stuttgart 1967, str. 300-333; G. DUBY, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiévale, Paris 1962.

²¹⁹ Glej predhodno opombo.

²²⁰ M.J. WENNINGER, Die Finanzkraft des Adels und die Finanzierung außergewöhnlicher Ausgaben, str. 136.

²²¹ Glej zaključek analize posesti.

razvidno, da so plemiči z večjo posestjo težje podlegli finančnim zagatam kot pa njihovi manj premožni stanovski kolegi.²²²

Kot je bilo že omenjeno, so si Turjačani kot vsi drugi plemiči po najboljših močeh prizadevali povečati dohodke v denarju. Ob vse večjem uveljavljanju uradniškega aparata v času Friderika III. so bila plačana mesta v upravi za to kar najbolj primerna. Iz ohranjenih virov imamo na voljo več neposrednih podatkov o plačilu za funkcije, ki so jih opravljali posamezni rodbinski člani. Kot komornik Kranjske in Marke je prejel Engelhart Turjaški leta 1455 v plačilo 12 funtov pfenigov.²²³ Običajna so bila tudi plačila Turjačanom za *Sold und Kostgeld*.²²⁴ Nenazadnje je vredno omeniti še zanimiv podatek, da je celo Maksimilijanov paž Volkart prejemal mesečno po 18 pfenigov.²²⁵ To pa nikakor niso vse funkcije, za katere so rodbinski člani prejemali plačilo. Iz podobnih raziskav je razvidno, da je bila plačana tudi služba deželnega maršala, svetovalca in oskrbnika deželnoknežjih gospoств; se pravi funkcije, ki so jih Turjačani opravljali v drugi polovici 15. stoletja.²²⁶ Naj omenim, da je bil Pankrac oskrbnik na Podsredi in Čušperku, medtem ko je njegov bratranec Jurij opravljal oskrbnišтво v Žužemberku in Mokronogu.²²⁷ Še bolj donosen je bil položaj deželnega glavarja, saj se je iz leta 1420 ohranil podatek, da je takratni kranjski glavar prejel kot letno plačilo kar sedemsto goldinarjev.²²⁸ Za ilustracijo naj navedem, da je bilo gospostvo Gradac v Beli Krajini, ki so ga v sedemdesetih letih 15. stoletja kupili Turjačani, vredno tisoč goldinarjev.²²⁹

Direktnih nakazil v denarju za opravljanje zaupanih funkcij ni mogoče razumeti kot edino obliko prejemanja finančnih ugodnosti. Kot drugi premožni plemiči so tudi oni pogosto celo sami posojali denar Frideriku III. V zameno za posojeni denar so prejeli v zastavo kakšno gospostvo, ali pa so cesarjevi uradniki poravnali stare turjaške dolgove, kakor se je res zgodilo leta 1466.²³⁰ V zameno za posojeni 1500 goldinarjev so Turjaški med leti 1470 in 1484 uživali kot zastavo gospostvo Krumau v Spodnji Avstriji.²³¹ Pridobitev gospostva ali celo mitnice v zastavo je bila zelo priljubljena oblika plačila med plemstvom, saj je plemič, v času, dokler gospod posesti ni odrešil, lahko le-to po mili volji tudi finančno izkoriščal.²³² Poleg mitnice v Rašici pri Velikih Laščah so Turjačani v drugi polovici 15. stoletja pridobili v začasno upravljanje še dve drugi donosni mitninski postaji. Leta 1468 jim je cesar predal v upravo do preklica mitnico na notranjski Planini, v najemu pa so imeli tudi mitninsko postajo na Reki.²³³ Zagotovo pa z vsem naštetim nismo izčrpali vseh možnosti

²²² R. SABLONIER, Zur wirtschaftlichen Situation des Adels, str. 29; W. RÖSENER, Grundherrschaften des Hochadels in Südwestdeutschland im Spätmittelalter, v: Grundherrschaft im spätem Mittelalter, hgg. H. PATZE, Vorträge und Forschungen 27 (Sigmaringen 1983), str. 87-176.

²²³ CHMEL, št. 5489; C 1910, str. 23, št. 444.

²²⁴ CHMEL, št. 4927, 5203, 5562.

²²⁵ Ibid., št. 5207.

²²⁶ G. GÄNSER, Landesfürstliche Beamte, str. 183-189; P.J. HEINIG, Kaiser Friedrich III., str. 167.

²²⁷ C 1910, str. 239, št. 537; MH II, str. 910, št. 1253; str. 989, št. 1203; CHMEL, št. 8597.

²²⁸ M.J. WENNINGER, Die Finanzkraft des Adels, str. 138.

²²⁹ C 1910, str. 233, št. 509; prim. D. KOS, Bela Krajina v poznem srednjem veku, Zbirka Zgodovinskega časopisa 4 (1987), str. 28.

²³⁰ CHMEL, št. 4503; običajno posojanje denarja št. 4926.

²³¹ Ibid., št. 6031, 7709.

²³² M. BITTMANN, Kreditwirtschaft und Finanzierungsmethoden, Studien zu den wirtschaftlichen Verhältnissen des Adels im westlichen Bodenseeraum 1300-1500, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 99 (Stuttgart 1991), str. 68, 75.

²³³ HHStA AUR, 1468, november 16. (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); CHMEL, št. 5870, 5898, 6033.

in poti, kako so Turjačani prihajali do denarja. Verjetno so se vsaj delno tudi okoriščali s pooblastili, ki so jih imeli kot cesarjevi uradniki. Prav zanimivo bi bilo namreč vedeti, do kakšne mere jih je lahko cesar nadzoroval kot svoje komornike pri raznih finančnih opravilih, kot na primer pri plačevanju najemnikov ali asistenci pri pobiranju davkov.²³⁴

Naj izvajanje o turjaških dohodkih zaključim še z omembo posebnega in zelo pomembnega finančnega vira. Le redko kateri plemiči ranga Turjaških so bili te sreče, da bi čisto blizu centralnega gradu gospostva razpolagali z zadostnimi količinami železove rude, ki bi se jo splačalo izkoriščati. O tem, da je turjaški proračun že v sredini 15. stoletja napajala zelo donosna fužina, nas obvešča notarska knjiga reškega notarja Antona de Renno. Iz izračunov Janeza Šumrade razberemo, da so v letih med 1436 in 1461 kranjski trgovci prodali v tem kvamerskem pristanišču okoli 400 ton turjaškega železa, ki je imelo celo svoj zaščitni znak za jamstvo kvalitete. Če se je cena za tono kovanega železa res gibala okoli 25 dukatov, potem lahko hitro izračunamo, da so v slabih tridesetih letih Turjačani s svojim železom zaslužili okoli 10.000 dukatov bruto, ali poenostavljeno okoli 300 letno.²³⁵ To pa je bila dobra plača visokega uradnika v deželno knežji službi, kar je predstavljalo v časih, ko so kranjsko podeželje vse bolj pustošili Turki, zelo dobrodošel zaslužek.²³⁶

(nadaljevanje sledi)

---

²³⁴ O pooblastilih B. SEUFFERT, *Drei Register*, str. 102.

²³⁵ Vse podatke o turjaškem železu povzeman iz J. ŠUMRADA, *Trgovina s turjaškim železom sredi 15. stoletja*, Zbornik občine Grosuplje – Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika 11, str. 221-228.

²³⁶ M. BITTMANN, *Kreditwirtschaft und Finanzierungsmethoden*, str. 61.